

KUR'AN'DA TARİH VE GELENEK

Ali BULAÇ
Araştırmacı-Yazar

Ali BULAÇ

1951 yılında Mardin'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Mardin'de, yüksek öğrenimini İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü (1975) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde (1980) yaptı. Hareket, Düşünce ve başka dergilerde, Millî Gazete, Yeni Devir ve Zaman Gazetesi'nde çeşitli yazı ve araştırmaları yayımlandı.

Yazarın bugüne kadar yayınlanmış eserleri:

«Çağdaş Kavramlar ve Düzenler» (Düşünce Yayınları, 6.baskı 1981), «Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı» (Pınar Yayınları, 1983), «Kur'an ve Sünnet Üzerine» (Beyan Yayınları, 3. baskı 1985), «İslam Dünyasında Düşünce Sorunları» (İnsan Yayınları, 1985).

İslam'ın tarih ve gelenek sorunuyla karşı karşıya gelmesi pek erken bir tarihte başlar. Hz. Muhammed (s.a.)'in tevhid inancını açıklamaya koyulduğu Mekke toplumu ve genelde bütün Arap yarımadası, yerleşik unsurların, kökleri tarihin derinliklerine inen kurumların geleneksel bir yapı içinde insan hayatını ve toplumsal ilişkileri sıkı sıkıya sardığı bir özellik ortaya koyuyordu. Dolayısıyla, insana yeni bir dünya görüşü kazandırmak ve toplumu yeniden inşa etmek üzere yola çıkan bir din'in mevcut olan ve tarihten gelme güçlü unsurlarla da desteklenen yapı karşısında zorlanmalara uğraması doğaldı. İnsan, atalarından devraldığı ve kendisinin de çocuklarına ve torunlarına aktardığı belli davranış kalıplarına uyum sağlamada büyük bir yeteneğe sahiptir. İnsanın, kendisi, ailesi, çevresi ve tabiatla uyum sağlamasında, gelenek önemli bir rol oynar. Geleneksel yapı, bir anlamda ve hatta çoğunlukla bilinç denem olayın iyiden iyiye köreldiği ve alışkanlığa dönüşen davranışlar bütünü olduğundan, insanı etkin bir yönlendiricilikle daha kolay kuşatabilir. İnsanın, kendisini saran gelenek hakkında kuşkuya kapılması için ya temelden farklı geleneklerin egemen olduğu bir toplum içinde yaşamak zorunda kalması, ya da kendi geleneğine karşı şiddetli bir baş kaldırı ve dirençle uyarılması gerekir. Özellikle bu uyarı hareketi, toplumun ta en derinlerden bağlı olduğu inanç sistemini ve bu sistemin vazgeçilmez dayanağı olan dayanıklı kültür unsurlarını hedef seçmişse, bu çatışma daha şiddetli ve tahripkar olur. Böyle bir çatışma önce tamamen ferdin ruh dünyasında, sonra da ortak bilinci oluşturan toplum hayatında başlar. Ferdin ruh dünyası ve zihin faaliyetleri, böyle bir uyarıdan önce, tam bir hantallığa gömüldüğü ve geleneksel yapının dışarıdan dikte ettiği

normlara bilinç dışı bir tepki göstermeye yatkın hale getirildiği için, karşı koyma kendisiyle birlikte ciddi rahatsızlıklara, şüphelere ve hatta paniğe yol açar. Bu adeta şoke uğratma yöntemidir. Bu yöntem, toplumun zihin hayatını deyim yerindeyse bir depreme uğratmayı amaçlamaktadır. Kuşaktan kuşağa uyum içinde aktarılan yapı, birden bire amansız bir dirençle karşılaşmakta, böylelikle köklü sarsıntılar geçirmektedir. Peygamberlerin tarih boyunca bu yöntemi izledikleri görülür. Bu sarsıntının ve şok yönteminin derin ruhsal çatışmalara, rahatsızlık verici şüphelere yol açtığını söyledik. İşte bu sarsıntının ürünü olan çatışmalar ve şüpheler yeni "mü'min birimler" in ortaya çıkmasına da elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Bu elverişli ortamın en başta gelen özelliği, zihin dünyasına hareketi, dinamizmi iade etmesi; toplumsal davranış kalıplarını da, bilinç denem esaslı olayla karşı karşıya getirmesidir. Ama aynı sonucun hemencecik genelde gerçekleştiği söylenemez. Bu arada gelenek ve onun kültür unsurları da ciddi savunmalara geçmiştir. Özellikle maddi ve kültürel yapının yönlendirici kesimleri, ideologlar, politik güçler, büyücüler ve tanrılara, putlara yakın olanlar, geleneksel kültürü yeniden üretmeye koyuurlar. Tarihin şahitliğine başvurmak, yeni kültürel saldırıların geçmişle belgelendirilmesini istemek, bu yeni kültür üretiminde önemli rol oynar. İşte geleneğin dayanıklılığı, tarihle desteklenen gücü bu kiritik vitrede kendini hissettirir.

Şimdi önce Hz. Muhammed (s.a.)'in örneğinde, sonra da geçmiş peygamberlerin izledikleri yöntemde bunu göstermeye çalışalım:

Peygamberin geleneğe ve onun güçlü unsurlarına karşı ilk karşı koyması "Allah'ın bir olduğunu" ortaya koyan tevhid inancıyla ifade edilir. Yüzyıllardan beri gele-

neksel bir inanç sistemi içinde "Allah" ile birlikte "putlar" da eşit güçler ve fonksiyonlar yükleyen "müşrik" Arap toplumu, böyle bir düşünceyi akıl almaz bir şaşkınlıkla karşılamıştı. "Kelime-i Tevhid, yani Allah'tan başka ilah yoktur" ilkesi kaçınılmaz olarak putların gücünü ve fonksiyonlarını geçersiz kılıyordu. Oysa müşrikler, uzun zamanlardan beri, putların, Allah katında kendileri için aracı ve yardımcı olduklarını bir inanç ve kültür mirası olarak kabul etmişlerdi. Putların aradan kalkması, bütün inanç sisteminin sarsıntıya uğraması ve buna bağlı olarak sosyal, ekonomik, askeri, hukuki ve ahlaki hayatın da köklü değişimlerle tehdit edilmesi demektir. Bu, çok önemli olan bir başka olayın da kaynağında yatan bir özelliştir ve tarih boyunca peygamberlere ilk karşı çıkanların, kendi toplumlarında hakimi sınıfları temsil edenlerin, seçkinlerin, güçlülerin (Mele', Mütref) niçin en sert tepkilere başvurduklarını kesin inkarı bir tutum takındıklarını da geniş ölçüde açıklar. Çünkü müşrik sistemde, keskin hiyerarşik düzende önde gelenler ve seçkinler sıralamanın en üst katmanını oluştururlar. Kültürel, ekonomik ve askeri güçlerin uyum ve işbirliği içinde toplumun genelinde hakim kıldıkları sistem, bütün ayrıcalıkları bu hakim sınıfın kullanımına sunmuştur. Dini-ideolojik bakımdan da kölelerin ve güçsüzkitlelerin (müstaz'afin) temsil hakları ve yetkileri yoktur. Ayrıcalıklı ve çelişkili konum, hakim güçleri yani Kur'an deyimiyle "müstekbirleri" kurulu düzene dini ve maddi anlamda daha yakın ve organik kılarken, insani hakları dahi müşrik konumda başkalarının kontrolüne geçen müstaz'afın kitleleriyle kurulu düzen arasında derin bir kopukluğun oluşmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı da, seçkinlerin peygamberlere karşı koymasıyla, güçsüzlerin karşı koyması arasında temelli bir fark vardır. Hatta bu güçsüzlerin ya da güçsüzleştirilmiş kitlelerin, tümüyle yeni dine karşı koydukları söylenemez. Tam aksine, yeni din, onlar için yeni bir umuttur. Eğer yeni dinin mesajı, çelişkili bütün yapıları ve ayrıcalıklara karşı gerçekten ve içtenlikle karşı koyuyorsa, bu, kurtuluş ve özgürlüğün de müjdesi demektir.

Böylesine çatışmalı bir dönemde, hakim sınıflar, şiddetle peygambere ve tevhide karşı koyarken, güçsüzleştirilen kitleler de tevhide yaklaşmakta, peygamberin etrafında toplanmaktadırlar. Konumuzun esası bu olmamakla birlikte, bütün bunları şunun için anlatıyoruz: Geleneksel yapı ve bu yapının dayanıklı kültür unsurları en çok ayrıcalıklı konuma sahip olanlar tarafından savunulur; yoksul ve kalabalık kitleler ise, statukonun onlara biçtiği konumlarından dolayı, zaten gelenekçi olamadıkları için, tevhide karşı geleneği ve geleneksel kültür unsurlarını savunmaları söz konusu olamaz. Nitekim peygamberlerin etrafında ilk aşamada en çok kölelerin, yoksulların, kısaca güçten düşürülmüşlerin toplanması ve ölüm pahasına şirke karşı başkaldırması tesadüfi değildir. Bu olay kitlelerin bilgi düzeyi ve kültürel bakımdan geri bırakılmışlıklarıyla da açıklanamaz. Bazı batılı araştırmacılar, bu kitleler bilgi ve kültür bakımından düşük oldukları için ilk önce yeni dini seçtiklerini sanırlar. Bu, temelden yanlış ve tarihsel gerçeğin hiç bir yönüyle uyuşmayan bir iddiadır. Bu kesimleri, hakim güçlere göre daha devrimci ve değişimden yana olmaları onların konumlarıyla uygunluk gösterir. Hakim kültür tanıdıkları halde, hiç bir zaman onu özümlemeyiz ve gelenekçi de olmazlar. Tevhide karşı gelenekçi tutum, yalnızca bir intihardır. Oysa kuşaklar boyunca, sürekli olarak horlanan, zulme uğrayan ve aptallaştırılmak istenen bu kitlelerin bilinci, hakim güçlere göre çok daha uyanık ve diridir. Dolayısıyla İslamın çağrısını çok daha çabuk algılayabilmektedirler. Köleliğin kültüre karşı öldürücü olduğu doğrudur, ama bu "hakim kültür" söz konusu olduğu zaman öyledir. Ama kölelik,

aynı zamanda bir direnme ve özgürlüğe varma kültürünün de en elverişli ortamıdır. Hakim güçler ve puta yakın çevrelerin ise bilinci felce uğramıştır: Tevhid onların geleneksel kalıplarını yırtıp attıkça onlar, daha çok geleneğe sarılma ihtiyacını duyarlar. Kuşkusuz, gelenek faktörünün sistemi belirlediği bir toplumda, insan yerine konulmayan kitlelerin gelenekten yana tavır koyması için geçerli hiç bir mantıklı nedende yoktur. Ancak şunu da önemle vurgulamak gerekir ki, söz konusu müstaz'af sınıflar, maddi ve ekonomik sınıfsal konumlarından dolayı, böylesine tevhidi kavrayabilecek dinamik bir zihne ve diri bir bilince sahip değiller. Eğer böyle olsaydı, daha tebliğin ilk başlangıç aşamasında, çağrıya cevap veren ve ekonomik siyasal gücü yüksek olanların, bu davranış biçimleri havada ve anlamsız kalırdı. Dolayısıyla bundan şu yanlış sonuç da çıkarılmış olurdu: İslam ve tevhid, yalnızca ekonomik ve sosyal bakımdan güçsüz olan, yoksul ve mağdur sınıfların dinidir, bu konumda olmayanlar ise ancak İslam'ın maddi, askeri ve siyasal güç kazanmasından sonra bu dine boyun eğmek zorunda kalmaktadırlar.

Kuşkusuz bu düşünce ve açıklama yöntemi temelden yanlıştır. Nedeni de oldukça açıktır: Müstaz'af kitlelerin, maddi ve ekonomik sınıfsal konumları, onların tevhidi çağrıyı çok daha çabuk ve rahat kavramalarına geniş ölçüde yardım etmektedir. Bu sınıfların, daha diri bir bilince ve daha dinamik bir ruha sahip oldukları da kesinlikle doğrudur. Ne varki tevhidi çağrıyı zihin ve bilinç düzeyinde hemen algılamaya yardımcı olan bu önemli özellik, müstaz'afın maddi ve ekonomik sınıfsal konumlarından değil, "müstaz'aflık" özelliklerinden gelmektedir. Doğal olarak müstaz'aflık durumunu da yalnızca ekonomik yönden yoksul olmakla sınırlandırmıyacağımıza göre kültürel, dinsel, geleneksel, toplumsal, ruhsal, ahlaki, ekonomik, siyasal, askeri ve idari bakımdan bir bütün ya da ayrı ayrı olarak, zayıflatılan, zayıf bırakılan, güçsüzleştirilen ve güçten düşürülen her insan her sınıf müstaz'aftır. Bu anlamda, şu veya bu türde herhangi bir baskı altında, insani güçlerini kaybeden, seçme ve karar mekanizması çalışmaz hale gelen ve Allah'ın dışında yabancı varlıklar, güçler, hakim sınıflar, süperler, hattı ideolojiler yalancı ilahlar tarafından denenen, yönlendirilen ve sömürülen bütün insanlar, sınıfsal guruplar, zümreler, ırklar, uluslar ve halklar, tek tek ya da toplu biçimde hepsi bu genel kavram içinde yer alırlar. İşin esası, gücün elden alınması ve zaafa uğratılmasıdır.

Müstaz'aflık halî toplumsal katmanların birbiriyle olan ilişkilerinde çarpık bir etkileşme ve bir düzen içinde sürüp gider. Buna göre, ekonomik katmanın en doruğunda yer alan ve kendi toplumunun diğer bütün kesimlerinden daha zengin olan bir insan, bir büyücü veya bir rahibin etki alanı içinde güçsüzdür, güçsüzleştirilmiştir, yani müstaz'aftır. Yine toplumun bütün zihin ve bilinç hayatını, ta en derinden oluşturan kahinler ve din adamları sınıfları, kendi toplumlarında siyasal ve ekonomik gücü temsil eden sınıflar karşısında -eğer onlarda denetliyorsa- güçsüzdürler. Toplumun ideologları ve kültür üreticileri, içinde kısıvrak buldukları askeri, siyasal ve ekonomik ortamda, sözü elinde bulunduranların sınıfsal çıkarlarına göre çalışmak zorundadırlar. Her dönemin müstekbir sınıfları, güçlerini yalnızca ekonomiden almıyorlar; kimi zaman ekonomik, kimi zaman büyü ve din kimi zamanda militer ve siyasal güç, müstekbirin sınıfsal dayanağını oluşturur. Bazan bir dönemde bir ülkede birden çok etkin güç ve onların temsil hakları da olur. Ama ekonomik bakımdan güçlü olansalt anlamda hakim sınıfın ferdi veya toplumun müstekbiri değildir. Ekonomik bakımdan güçlü olan, belki din adamları karşısında müstaz'aftır. Geçmiş

çağlarda kahinlerin ve büyücülerin ekonomik, askeri ve siyasi sınıfları kesin olarak yönlendirdikleri bilinmektedir. Ama Firavun Mısır'ında ise, büyücüler, askeri ve ekonomik gücü temsil eden Firavun karşısında güçten düşürülmüşlerdir; ancak organik ilişkileri sürmektedir. Firavun, gerektiğinde Musa'ya karşı sihirbazları yarıştırmaya rahatlıkla çağırabilmektedir. Orta-Çağ Avrupasında ise, dini sınıflar, ekonomik, askeri ve siyasi sınıfları kontrol altına geçirmişlerdir. Yani bu dönemde dini sınıflar, (ruhban) müstekbir, kral ve militer güçler ise müstaz'aflardır. Roma devletinde ise durum bunun aksidir; bu devlette askeri ve yönetici sınıflar müstekbir iken, diğer bütün sınıflar müstaz'af'tır. Görüldüğü gibi, müstaz'aflık ilişkisinde güçlerin karşılıklı etkileşimleri söz konusudur. Söz gelimi saray çevresinde yetişen ve hakim sınıfın kültürünü alan Firavun'un karısı, ekonomik, siyasi ve militer gücü oluşturan sınıfın bir ferdi iken, onun kültürel, ahlaki ve ruhi hayatındaki zayıflatılmışlığı, Musa'nın tevhid çağrısına algılamasına yardım etmiş, Hz. Musa'nın ülkenin hayatında meydana getirdiği şiddetli sarsıntı içinde doğruyu seçmesini kolaylaştırmıştır. Eğer zayıf kitleler kavramı olan müstaz'aflığı, yalnızca ekonomik ve maddi yoksullukla tarif edecek olursak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan güçlü katmanlar içinde yer alan kişilerin müslüman olmalarına akla yatkın bir anlam veremeyiz. Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman ve Hz. Ömer, iyice araştırıldığında görürüz ki, kendi toplumlarında gerek ekonomik gerekse sosyal saygınlık ve yöneticilik bakımından yüksek sınıflara mensup kişilerdir. Ama İslam'ın çağrısı kendilerine ulaştığında cahiliyedeki konumlarını tümüyle kaybetme pahasına da olsa, müslüman olmakta tereddüde düşmemişlerdir.

Öyleyse genel bir tarife varırsak, toplum hayatında ve bütün insani faaliyet alanlarında, bir baskı sonucu ortaya çıkan gücün düşürme ve güçsüzleştirme olayına müstaz'aflık diyebiliriz. Ama bunda hiç kuşku yok, bu söz konusu baskı, tarihin hemen hemen her döneminde maddi, askeri, siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduran sınıflar tarafından geniş halk yığınlarına karşı kullanılmıştır. Kur'an'da, peygamberlere en çok karşı çıkanların o toplumun "refah erbabı, mal ve çocuklar" bakımından zengin ve önde gelenler olduğu açıkça haber verilmekte bu da, yukarıdaki tarife en somut ve açık belge teşkil etmektedir. Bir başka deyimle, ekonomik, askeri ve siyasi bakımdan insani haklara sahip olmayan geniş halk kitleleri arasında, müstekbir sınıfların baskıları, diğer bütün kesimlerdeki göre çok daha yoğundur ve dolayısıyla peygamberin tevhid çağrısı, en başta bu müstaz'af kitlelerde cevap bulabilmektedir. Ekonomik bakımdan yoksul olanlar, soyluların emrinde kullanılan köleler, yalnızca karın tokluğuna çalışan ırgatlar, topraksızlar ve emperyalist başkılar altında gün geçtikçe bağımsızlığından ve onurundan önemli şeyler kaybeden uluslar ve halklar, müstaz'aflık tarifinde yatan derin anlamları en iyi ve en somut olarak ifade ederler. Doğal insani hakları, özgürlükleri ellerinden alınan bu zayıflatılmış kitleler için, hakim güçlerin temsil ettiği geleneksel yapı ve kurulu düzenin bundan dolayı ciddi bir anlamı yoktur.

Böylece daha açık olarak anlaşılmalıdır ki, zayıf kitlelerin, kölelerin, yoksulların ve baskı altında tutulanların, peygamberin tevhid mesajına hemen sarılmaları, çok haklı ve insani nedenlere dayanmaktadır. Ancak kolayca bilindiği gibi tevhidi kabul etmek ve müslüman olmak, bir baştan kişilik değiştirmeyi ve yepyeni bir kimlik kazanmayı da gerektirir. Dolayısıyla müslüman olan bir yoksul veya köle, İslam'da bu insani olmayan durumdaki kesin olarak kurtarılacaktır, ama Karun olmasın ya da Firavunlaşmasın da izin verilmeyecektir. Karunlaşma ya da

Firavunlaşma, yeni veya eski bir gelenekçi tavrın üretilmesini ve tevhidi olmayan bir takım statik davranış kalıplarının kök salmasını kaçınılmaz kılar. Bazan da, gerçekten cahili toplumun hakim güçleri, her şeyin tümüyle ellerinden gittiğinin iyici farkına vardıklarında, şirk'lerini tevhid kılıfı altında sürdürmekten başka bir çözüm bulamazlar. Ama bunların, peygamber yaşadıkça varlıklarını duyurmasını mümkün olmadığından, iki yüzlülük (münafıklık); kullanabilecekleri tek yöntem durumuna geçer. Peygamberden sonra, eski hakim güçlerin sistemi ve kademeleli yöntemlerle eski yapıyı canlandırmaya çalıştıkları, cahiliyenin geleneksel kültürünü İslami imajlar, kavramlar ve normlarla yeniden üretmeye başladıkları görülür. Temelde ayakta tutmaya çalıştıkları geleneksel unsurlar, toplumun hayatının can alıcı yanını kavrayan alanlara yönelir, bu alanı elde tutar. Bu can alıcı yanın dışında kalan, belki çok sayıdaki alanda geleneksel olmayan kültürün etkinliği sağlamlarına göz yumarlar, zaten tümünü eskiye dönüştürmek ya da büsbütün ortadan kaldırmak mümkün olmadığı için en çok da içişi etme yöntemini kullanırlar. İnsanın dünya görüşünü belirleyen inanç sistemini temellendiren genel ilkelerin; bir takım ardi arkası kesilmeyen teolojik tartışmalara ve alanlara kaydırılması da baş vurulan tedbirler arasında yer alır. Ancak, İslam toplumunun İslami ilkeler doğrultusunda kendi kendisi hakkında karar vermesini, kendi yönetimine kendisinin sahip çıkmasına izin verilmez. İslam tarihinde Saadet Asrından sonra, yönetimin saltanata ve hanedanlığa dönüşmesi, yeni bir saray çevresinin kendine özgü bir kültür yaratması, hayatıyetleri kesintisiz harekete bağlı olan sayısız ilkenin kurumsallaştırılması ve tevhidi Kur'an öğretilerinin teolojik -mistik alanlarda kullanılması, yukarıda söylediklerimizi somut olarak açıklayan belli başlı örneklerdir.

Eski cahili kültür, yeni ve sınırları açıkça belirlenmiş kültür unsurları olarak ortaya çıkıp, yine açıkça belirlenmiş sosyal davranış kalıplarıyla da bütünleşince, artık gelenek yeniden egemen duruma geçmiş demektir. Bundan sonra toplumun yönetici ve militer güçlerine, ideolog ve teologlarına düşen, İslami gerekçelerin arkasına geçip en katı ve yumuşatılmaz bir muhafazakarlık düşüncesini yaygınlaştırmaları, böylece kurulu yapıyı ayakta tutmalarıdır. Aslında temelde amaç, İslam öncesi ve İslam dışı kültür unsurlarını, Allah'a karşı isyan eden insanın beşeri (hümanist) ve müşrik geleneğini temsil eden ve fakat İslami ve tevhidi imajlarla, kavram ve normlarla donatılan, daha doğrusu maskelenen statükoyu korumak, yeni ve saf tevhidi tehlikelere karşı savunmaktır. Ancak bu statü-konun korunması ve savunulması eylemine katılan bütün güçler, tepeden tırnağa aynı isyan geleneğini paylaşmıyorlar; ya da kötü niyetli değildiler. Bu süreçte yenden baskıyı südüren odaklar yani müstekbirler, hakim güçler ile bu baskı altında güçsüzleştirilen zayıflatılan geniş halk kitleleri, yani müstaz'af'lar türemiştir. Hakim gücü temsil eden guruplarda ve sınıflarda, kesin olarak bir bilinç vardır; ama gelenekle ve bu geleneğin ürettiği kültür unsurlarıyla kısıvrak kuşatılan kitlelerde bilinç köreltilmeye uğratılmıştır. Bu aşamada hakim güçlerin en etkili silahları gelenektir. dolayısıyla da peygamberin tümüyle müşrik bir toplumda çıkarken onun çağrısına kolaylıkla ve severek cevap veren müstaz'af kitleler ile bu yeni dönemin müstaz'af kitleleri arasında esaslı farklar vardır. Müşrik toplumun güçsüz kitleleri, içinde yaşadıkları yapının kültür unsurlarına, ideolojilerine ve hatta putlarına yürekten inanmıyorlardı; aksine varolan ideolojinin ve put geleneğinin kendi zararlarına olduğunu sezebiliyorlardı. Ama şimdi durum çok farklılaşmıştır. Çünkü şirk, Dr. Şeriat'inin güzel deyişiyle tevhid maskesini takın-

miştir ve görünürde kendisine ve dolayısıyla geleceğe yöneltilen her saldırıyı doğrudan doğruya tevhide yöneltilmiş olarak göstermekte ve propaganda etmektedir. Hatta gerektiğinde profesyonel ideologlar kanalıyla peygamberi dahi kendine şahid ve destekçi göstermekten çekinmemektedir. Bu işi profesyoneller, ya sahih bir hadisi en olmadık şekilde yorumlamak (Geçersiz Tevil), ya da hadis uydurmak (Mevzuat) gerçekleştirirler. Böylesine duyarlı bir konuma oturtulan ve İslami imajlarla kamufle edilen gelenek, geniş halk kitlelerinin elinden sağlıklı düşünme imkanlarını alır, bilinci felce uğratar. Gelenek, giderek her İslami davranışı tam bir alışkanlığa dönüştürdüğü için, bu iyiden iyiyeye bilincini işlevini kaybettiği davranışlar, belli kalıplar içinde İslam toplumunu sultanların, sömürücülerin, din adamlarının, iki yüzlülerin ve militer güçlerin elinde kuşaktan kuşağa aktarır durur. Hayır ve yardımlaşma (teavun) adına vakıflar kurulur, ama yoksulların hakkı olan zekat ve vergi ortadan kalkar; Allah adına cihada çıkılır, ama fethedilen ülkelerden elde edilen ganimetler ve mallar savaşçı müslümanlar arasında dağıtılması gerekirken yeni sarayların ve köşkerlerin mali finansmanında kullanılır; bir rehber, bir yol göstericiye bağlanılması istenir, ama bu rehber insanlara Allah'a kulluğu öğretip onlara Allah'tan başka her güce bağımsızlığı öğreteceğine kendisi onlar üzerinde mutlak denetime ve tasarrufa geçer, bağılılarını elinde iradesiz olmaya ve mutlak itaate çağırır; müslüman halk ümmet dayanışması ve biat esasları üzerinde yönetime ve başkana bağılılığı davet edilir ama bundan çıkarılan sonuç, başkanın ve çevresinin bütün haksızlıklarına, zulümlerine, keyfi uygulamalarına ses çıkarmama ve hiç bir tenkitde bulunmama şeklinde tezahür eder. Fakat, İslami geleneğe ve kurumlara dönüştüren bütün bu güçler yani malları toplayıp yığan, Allah adı na zulüm işleyip keyfi yönetimler kuran ve halkın ruh dünyasını, zihni faaliyetini denetleyenler örtülü bir ittifak ve gizli bir işbirliği içindedirler.

Böylesine feci ve yıkıcı bir duruma karşı yapılabilecek tek şey, yeniden bilgiye ve dinamizme dönmektir. Bunun da yolu yalnızca Kur'an'dan ve Sünnet'ten geçer. Ancak bu arada toplumun geleneksel yapısında varolan dinamik ve özü tevhid olan kültür unsurları da ihmal edilmemelidir. Böyle bir tutum, tevhide çağırılan toplumdaki koparı, köksüz bırakır. Bunun da örnekleri İslam tarihinde çokça görülmüştür. Doğal olarak bu, duyarlı ve sağlıklı bir yönetimin özenle uygulanmasına bağlıdır. Çağımız müslümanı için de çok büyük anlamları olan böyle bir yöntemin Kur'an'da ve peygamberlerin sünnetlerinde nasıl ortaya konulduğunu ve hayata geçirildiğini şimdi dikkatle araştıralım.

Kur'an'ın Geleneğe Bakışı

Tarihin bütün zamanları boyunca insan toplumlarını yakından etkileyen gelenek konusuna, Kur'an gibi insanın en temelli ve en kalıcı sorunlarıyla ilgilenen bir Kitabın değinmediği düşünülemez. Hele insan ve toplum hayatında yepyeni ve köklü bir değişiklik öneren ve insanın tabiat üzerinde müslüman olduktan sonra yeni bir kimlikle faaliyetini öngören bir dinin ve bu dinin birinci derecedeki kaynağı Kur'an söz konusu olunca, durum daha da bir ciddiyet ve önem kazanır. Ancak Kur'an'da izlenen genel yöntem içinde bu konu, ayrı bir başlık ve sınırlı bir çerçeve içinde değil, her konuda olduğu gibi, temel ilkeler ve kavramlar ışığında açıklanır, gerektiğinde belli bir tarrifi yapılır ve hakkındaki bütün yüzyıllar için genel-geçer olacak bir hüküm verilir. Kur'an'ın genelindeki ve değişmez

yöntemi bu olunca, diğer tarihsel ve toplumsal dinamikler ve olgular gibi, geleneğin de bir takım temel ilkeler ve kavramlardan yola çıkılarak açıklandığı, hatta yer yer tahlil edilip şiddetle eleştirildiği kolaylıkla anlaşılacaktır.

Kur'an'da gelenek konusu peygamberlerin çıkışıyla birlikte kavimlerinin kendilerine karşı koymaları, tepki göstermeleri anlatıldığında sözedilir. Her ne kadar geleneğe, açık ve belli bir ad konulmamişsa da, anlam ve davranış kalıplarını sürdürme isteği olarak sık sık gündeme getirilir. Bu anlamda Kur'an, geleneği, geçmişten aktarılan, halen toplumda varlığı yaşanan ve bir ilişkiler bütünü halinde kuşaklara da aktarılması düşünülen, düşünüş ve davranış kalıpları şeklinde tanımlanır. Bu anlamdaki geleneğin mevcut toplum tarafından kabul görmesini haklı ve geçerli kılan başlıca neden, geçmişten aktarılmaması, "atalar"dan devralınmasıdır. Geleneğin, kuşaktan kuşağa devralınması belli bir davranış kalıbı olarak gösterilmesine şu ayet açıklayıcı bir örnektir:

"Bizden önce ancak atalarımız şirk koşmuştu; biz ise onlardan sonra gelme bir kuşağız, işleri batıl olanların yaptıklarından dolayı bizi helak mi edeceksiniz?" (A'raf/173) Burada atalardan gelme ilişkiler, yani yapıp-etmeler bir kuşağın kendisinden önceki kuşaktan devraldığı kalıplardır. Kur'an, böyle ileride gerekçe gösterebilecek bir iddiayı, daha başlangıcında geçersiz kılma! istemekte ve indirilme hikmetini sergilemektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın açık tebliğleri karşısında temelde gelenekçi bir gerekçenin geçerli hiç bir nedeni de kabul edilmemektedir. Aşağıda aktaracağımız ayetlerde gelenek konusuna daha açıklayıcı bir yaklaşım uygulandığını görebiliriz:

"Hayır, yalnızca: 'Biz atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk. Biz de gerçekten onların izleri üstünde doğruya erdirilmişleriz' dediler. İşte böyle, senden önce hangi memleketi kötü sonuçları haber veren bir peygamber gönderdiysek, mutlaka onların önde gelenleri: 'Biz atalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk, biz de onların izine imyışlarız' demiştir. (O peygamberlerden her biri:) 'Ben size, atalarınızı, üzerinde bulunduğunuzdan daha doğrusunu getirmiş olsam da mı?' dediler. Onlar da: 'Bizler, o sizin gönderildiğiniz şeyleri tanımıyoruz' dediler. (Zuhruf/22-24)

Bu ayetlerde, bizim konumuza geniş ölçüde ışık tutacak bir kaç temel kavram var. Bunlar da, **ümmet, eser ve iktida**'dır.

Ayette geçen **ümmet**'in tümüyle din olayını ifade ettiği açık ve kesindir. Öyleyse din, uzun yüzyıllar öncesine ait kuşakların ve toplumların oluşturduğu kültür unsurlarının kaynağıdır. Bu din de, ya tümüyle başlangıçta tevhid iken yabancı müdahaleler sonucu iğdiş edilmiş, çarpıtılmıştır, ya da oluşması bakımından tamamen beşeri faaliyetlere dayanmaktadır. Ancak kuşaktan kuşağa, yani atalar'dan sürüp gelmektedir. Bu dini ve onun belli başlı kültür unsurlarını toplum, bir ilişkiler düzeni içinde devralmaktadır. Bu da ayette "iz" olarak çevirdiğimiz "eser" deyimleriyle ifade edilir. Çünkü peygamberlere karşı koyan gelenekçi toplum, kendini geçmişten gelen bir din üzerinde bulduğunu, bunun iz'i üstünde doğruya (hidayet) vardığını inandığını söylemektedir. Fakat buna rağmen henüz geleneksel yapı tam olarak oluşmuş sayılamaz. Buna bir de belli ve kökleri bir iz (eser) üzerinde ataların dini'ne dayanan davranış kalıplarının da eklenmesi gerekir. Bu da "iktida" kavramıyla tamamlanmaktadır: "Biz de onların izine uymuşlarız." Burda, kültür unsurlarının kaynağı olan din ile mevcut toplumun davranış kalıpları arasındaki bağlantıyı sağlayan, kuşaklar ve toplumlar arasındaki kopukluğu ortadan kaldıran işte Kur'an'ın bu ayette "eser" olarak adını koyduğu gelenek'tir. Bu gele-

neğin de çok önemli iki fonksiyonu vardır: Birincisi, toplumun doğruyu bulmada kültür unsurlarının kaynağı olan din'le tarihsel anlamdaki irtibatı sağlaması; ikincisi de davranış kalıplarını yaşanır halde ayakta tutmasıdır. Görüldüğü gibi, toplumu değiştirmek üzere çıkan peygamberin çağrısına karşı geleneksel yapı, kendinden emin ve tarihle bağlarını pekiştirerek karşı koymaktadır. Eğer peygamber, toplumu doğruya yani "hidayet"e ulaştırmak amacındaysa, toplum zaten atalarından devraldığı din'in hidayeti üzerindedir; eğer amacı yeni ve düzenli ilişkiler oluşturmaksa, toplum, atalarından ve atalarını üzerinde bulduğu dinden aktardığı düzenli ilişkilerle yetinmektedir; dolayısıyla toplumun sözcüleri, -ki bu görünürde böyledir, gerçekte hakim güçleri müstebir ve yönlendiricileri (mütref)-geleneksel toplumun peygambere ihtiyacı olmadığını savunmaktadırlar.

Burda gelenek olayının bir başka ve önemli özelliği de ortaya çıkmaktadır; bu da gelenekte bilinç olmaması ya da en az düzeye indirilmiş olması. Şimdi başta söylediklerimizi hatırlatacak olursak, toplumun hakim güçleri toplumsal yapılarına dışarıdan sarsıcı bir saldırı yapıldığı için "bilinç" olayını gündeme getirmek zorunda kalmışlardır. Çünkü hatırlanacağı gibi, insanın kendini saran geleneksel yapıya karşı kuşkuya kapılması için, ya farklı geleneklerin egemen olduğu bir toplumda yaşamak zorunda bırakılması, ya da kendi geleneğine karşı şiddetli bir tepkiyle uyanması gerekir, demiştik. Yukarıda verdiğimiz örnekte, peygamber, ikinci yöntemi uygulamakta ve geleneğe karşı şiddetli bir tepki gösterip kesintisiz saldırılar düzenleyerek toplumun fertlerini uyarmaya çalışmaktadır. Bu ani, şiddetli ve beklenmedik saldırılara ilk karşı koyanlar da toplumun hakim güçleri, 'mütref, mele' yani müstebirlerdir. Onlar, bu savunmalarla, baskı altında tuttukları geniş halk yığınlarını yanlarına çekmeye çabalamakta ve peygambere karşı dayanıklı ittifaklar kurmak istemektedirler. Bu olay en çarpıcı bir biçimde Hz.Musa'ya karşı Firavun'un savunmasında sergilenmektedir. Hz.Musa'nın şiddetli saldırılarına karşı Firavun'un baş vurduğu savunma şu sözlerle gerçek ifadesini bulur: "**Musa'nın sizin dininizi değiştirmesinden ve bozgunculuk (fesat) çıkarmasından çekinmekteyim.**" Bu, hakim gücün, daha önceleri baskı altında tuttuğu ve sömürdüğü zayıf kitlelere "**çarpık bilinç**" katmak istemesidir. Hakim güç, artık din'in yani kuru düzenin yalnızca kendisine hizmet etmediğini, yalnızca kendisi tarafından belirlenmediğini, aksine bütün halkın ve toplumun malı olduğunu, dolayısıyla peygambere uyulduğu takdirde düzenin bozulacağını, varolan geleneksel ilişkilerin temelden değişeceğini ve bunun sonucunda kaçınılmaz bir bozgunculüğün yani fesadın çıkacağını öne sürmektedir. Bu aynı zamanda halka ve topluma karşı yöneltilmiş bir tehdittir de. Oysa şimdiye kadar toplum, özenle olup-bitenlerin dışında tutulmuş, bilinci alabildiğine köreltmek istenmişti. Mekke müşriklerinin de, Hz.Muhammed (s.a.)'in çağrısına karşı bütün Mekkelilere söyledikleri şuydu: "**Muhammed, sizi atalarınızın dininden çevirmek istiyor.**" Kuşkusuz uyandırılmak istenen bu tarih ve atalar bilinci, belli kesimlerde ve katmanlarda etkisini gösterecektir. Ama öteden beri baskı altında kalan köleler, zayıflar ve yoksullar için de bir "**yeniden düşünme**" fırsatını da kazandıracaktır. Çünkü Mekke'de yıllar yılı köle olarak çalışan bir zenci için bu sözlerin hiç bir anlamı yoktur, onun ataları Afrika'da kalmıştır. Bu din de, ne kendisine bir yarar sağlamıştır, ne de atalarından miras kalmıştır. Dolayısıyla, bu kritik zamanda hakim sınıfların topluma aşlamaya çalıştıkları bilinç, bir anda yeni ve tevhidi bir bilinç de olabilir.

Yığınlar adına sergilenen bu sahte karşı çıkışlarda geleneğin bilinç olayına yer vermediğini gösteren bir başka örnek de: "**Biz atalarımızı bunun üzerinde 'bulduk'**" sözleridir. Bir şeyi bulmak, kolayca kabul edildiği gibi, geçmiş bir çabayı, bir faaliyeti gerektirmez. Dolayısıyla, bu eylemde duyarlı bir karar, ince bir hesap, yerinde bir seçme ve bunlar için gerekli bütün zihni dinamikler ve faaliyetler olmadığı için "**bilinç**" de yoktur. Tevhid, toplumdan "**iman**" isterken, gelenek, "**tekrar**" ister. İman'ın yöntemi "**düşünme, araştırma ve bilme**" dir; geleneğin yöntemi ise yalnızca "**taklid ve adaptasyon**" dur. Toplum, kökleri geçmiş atalara dayanan belli davranış kalıplarını, ailede, çevrede ve toplumda bulduğu ve gördüğü biçimde taklid eder, kendi dinamiklerini bu kalıplara adapte eder, böylelikle de tekrar edip durur. Burada gelenek, fertleri, toplumları ve kuşakları dayanıklı kalıpları içinde biçimlendiren, öğüten bir çark gibidir. Gelenek, özellikle bilince karşıdır. Çünkü son tahlilde alışkanlıklar üretmektedir. Bütün insani faaliyetler, ruhi ve zihni dinamikler "**taklid**" yöntemi içinde "**tekrar**" edile edile "**alışkanlığa**" dönüşür. Alışkanlıkta ise bilincin olmadığı kuşkusuzdur. Tevhid ise, iman etmeyi isterken, insanın bütün faaliyetlerini ve dinamiklerini harekete geçirir, yeteneklerini kullanmasına yardımcı olur. Önce okur ve öğrenir, düşünür ve araştırır. Sonra da kesin bir bilgiyle "**şuur**" eder yani bilince varır. Böylece seçimini yapar ve iman eder. Bu, bilgiyle donatılmış inançtır.

Bazan gelenek, "**sünnet**" kavramıyla da ifade edilmektedir. Bu anlamdaki gelenek daha çok, bir ilişkiler bütünü temsil eder. Kur'an terminolojisinde sünnet, genellikle, kanun özelliğini kazanmış toplumsal ve tarihsel olay anlamlarında kullanılırken, sayılı ayetlerde ve belki daha fazla Peygamberden rivayet edilen Hadis'lerde gelenek olayını kapsamaktadır. Bu türden gelenek, nötr bir beşeri olay olarak görülür. Söz gelimi şu Hadis'te zikredilen "**sünnet**" buna örnek gösterilebilir:

"**Dünya mü'minin zindanı ve sünnetidir; dünyadan ayrıldığı zaman, zindan ve sünnetten de ayrılır.**" (Ahmed b.Hanbel, 6/197)

Burada geçen sünnet, düzenli ve kesintisiz bir insani ilişkidir. Sürekli bir çaba ve bir hedefe doğru yol alma; ancak bu ölüm denen gerçeğe son bulur. Bazan da, sünnet, bir şehir veya ülke halkının, başka halklara ve ülkelere göre iyice ayırdedilmiş davranış biçimleri anlamında kullanılır; "**Bu, Basra ehlinin sünnetidir.**" (Süneni Ebu Davud, Menasik, 14) Hadisinde olduğu gibi. Bu sünnet'e, daha yerinde olarak "**örf ve adet**" demek mümkündür. Sünnet kelimesinin tamamen olumsuz ve geçmiş geleneksel davranışları ifade edecek biçimde kullanıldığı örnekler de vardır. Peygamberin düşmanlık duyduğu kimseleri sayarken: "**İslam'da iken, cahilliye sünnetine rağbet gösteren...**" (Buhari, Diyet, 9) demesi, bu örneklerden bir tanesidir. Buna yakın anlamlarda Kur'an'ın da sünnet kelimesini kullandığı görülür:

"**Gerçek şu ki, sizden önce nice sünnetler gelip geçmiştir; bundan dolayı yer yüzünde dolaşın da yalan sayanların uğradıkları sonuç ne oldu, görün.**" (Âli İmran/137)

Bu ayetteki sünnet kelimesi, belki daha çok toplumların gelişmesinde, yükselip çökmesinde rol oynayan tarihsel ve toplumsal dinamiklere ve kanunlara dikkat çekmek için kullanılmıştır, denebilir. Ama yukarıdaki bilgiler ışığında toplumsal ilişkileri de kapsamaktadır.

Bütün bu kuramsal düzeyde anlatılanlardan çıkan sonuç şudur: Kur'an ve genelde İslam öğretisi, toplumların hayatında ve tarihinde oldukça köklü bir yeri ve işlevi olan gelenek olayına ve geleneğin bir takım kültür unsurlarına belli bir tanım getirmiştir. "Aşağıda, bu" olaya karşı

İslam öğretisinin tarihte nasıl bir tutum takındığını daha ayrıntılı olarak araştırmaya çalışacağız. Bunu yaparken de örneklerimizi özellikle tarihten seçeceğiz; çünkü gerek peygamberin kendi toplumunda uyguladığı temel yöntemi kavramak ve gerekse de İslam düşüncesi bakımından sorun teşkil eden böye bir konuyu kendi gerçekliği içinde yakından tanımak için bu kaçınılmazdır.

Geleneğe ve Geçmişe Sığınma Tavrı

Geçmiş, insanın en temelli yanlarından biridir. Birbirini izleyen kuşaklar zincirinde yaşayan ve gelecek kuşaklara "geçecek" olan bir halka olmak, tarihte ve çağımızda sayısız insanın ve toplumun gurur kaynağı olmuştur. Toplumsal geleneklerin ve ulusal kültürlerin bir bakıma en şiddetli saldırılara ve tepkilere karşı bunca dayanıklı olması da insanın bu temelli yönüyle ve geçmişe olan kuvvetli bağlılık duygularıyla açıklanabilir. Gerçek şu ki, hiç bir ulusal veya kavmi kültür; özgün yapısını ve geçmişten devralınan bozulmamış özelliğini sonuna kadar koruyamaz. Kültürler arasında karşılıklı alış verişler; etkilenmelere hemen hemen tarihin her döneminde rastlanır. Ama bunun ani ve birdenbire meydana geldiği de söylenemez. Özellikle kitle kültürü üreten ve anında en uzak coğrafi bölgelere kadar hızla yaygınlaştıran teknik araçların, haberleşme imkanlarının geçmişte, günümüzde olduğu gibi etkili olmadığı hesaba katılırsa, kültürler arasındaki alış verişlerin ve etkilenmelerin çok daha yavaş ve uzun bir süreç içinde gerçekleştiği daha kolay kabul edilir. Teknolojinin çağımızda oynadığı rol inkar edilemez. Eski zamanlarda, kültür alış verişini sağlayan araçlar ve yollar, çoğunlukla özellikli ve olağanüstülük niteliğini taşımaktaydı. Ülkeler arasında sınırlı zamanlarda patlak verecek savaşlar, bu savaşlar sonunda toprak parçalarının fethedilmesi, ya da cesur ve gözü pek tüccarların uzak mesafeler arasında kurdukları mübadele ve dinlerin müntesiplerini yılın belirli günlerinde bir merkezde toplamak üzere koydukları mecburiyetler, söz konusu kültür alış verişini sağlayan belli başlı imkanlar ve yollarıdır.

İslam, bu kültür aktarıcılığının yararına ve gereğine iyice inanmış olacak ki, her müslümanı, bildiği doğruları ve gerçekleri başkalarına da aktarma ve öğretme göreviyle kesin olarak yükümlü tutmuştur. Buna İslam terminolojisinde "tebliğ" denir. Tebliğ, doğrudan doğruya kelimenin sözlük anlamına uygun olarak, bir şeyi bir yerden bir başka yere aktarma, ulaştırma, iletme ve götürme demektir. İslam, son ve tevhidi bir din olarak, bütün insanlığı muhatap seçtiği için tebliğ görevine diğer bütün dinlerden ve kültürlerden çok daha büyük bir önem vermiştir. Ferdî planda, araçları ve imkanları varken, tebliğ görevini yerine getirmeyeni "suçlu ve günahkar" görür.

İslam'ın bu esaslı kültür aktarıcılığı yani, kendisini bütün yabancı kültürler ve dinler karşısında insanları ve toplumları uyarma bakımından sorumlu saymasının doğal bir sonucudur. Esasında insanları, karanlıklardan aydınlığa, zulüm ve baskılardan adaletle, sömürü ve yoksulluktan dengeli bir hayata çıkarmayı amaç edinen bir dinden başkası da beklenemezdi. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak, bu işlem yapılırken, tebliğ edilen, öğretilmeye çalışılan din'in kültürüyle, yerleşik ve geleneksel yerli ve ulusal kültür unsurları arasında da çatışmalar baş gösterecektir. Bu çatışmaların baş göstermesi, tevhid dininin kendi toplumunu inşa edip dışı açılmasından sonra değil, daha yayılma amacıyla olduğu kendi toplumunda, doğuş ortamında başlar. İşte bu olay, İslam'ın geleneksel ve yerli-ulusal kültürlerle karşılaşması ve çatışması olayıdır.

dir. Bu olayın meydana geldiğini de tarihin her döneminde tesbit etmek mümkündür.

Tarihteki örnekler üzerinde bir bir dikkatle durulduğu zaman, yerleşik toplumun önde gelen seçkinleri ve hakim güçleri, peygamberlerin tevhid çağrısına karşı, öncelikle toplumun geçmiş özelemlerini, geleneksel yapıya dönüş, saygı duygularını ve ulus olma bilincini ayaklandırmaya çaba gösterdikleri görülür. Bu acımasız ve kesintisiz propaganda ya da ajitasyon yürütülürken, gelenek ve ulusal kültür, "atalar" imajı etrafında odaklaştırılır. İsrarla peygambere karşı "sen bizi atalarımızın çevirmek istiyorsun" denilir. Bunun anlamı; peygambere karşı saldırı düzenlenirken, geleneksel yaşamaya iyice alışmış ya da alıştırılmış toplumun tüm kesimlerini ve fertlerini geçmişten, tarihten koparmakla, köksüzleşmekle tehdit edilirler. Kuşkusuz insan, alıştığı şeyi sürdürmeye yatkın yaratılmış bir varlıktır. Bu, sürdürdüğü şeyin de kökleri, ta geçmişinin en derinliklerine, eski kuşaklarına yani atalarına dayanırsa bundan kopmayı kolayca gözüne kestiremez. Bir de buna, sözde onu yücelten ulusal tahrikler, kahramanlık, ün ve onur duyguları da eklenince, insanın, kesin ve açık bir seçimle karşı karşıya bulunduğu bir zamanda işi iyiden iyiye güçleştirir. Ama peygamber, doğru bir yöntem izleyerek geleneğe ve bunun bağrında barınan kültür unsurlarına karşı saldırılarını hafifleteceğine, tersine giderek artan bir hızla daha yoğunlaştırır. Bir önceki bölümde de yer yer işaret ettiğimiz gibi peygamber, toplumun zihin hayatını şiddetli bir sarsıntıya, bir şoka uğratmak istemektedir. Bunun da en güvenilir hedefi ya da can alıcı noktası, tam bu sarsıntı ve şaşkınlık zamanında bu sefer en güçlü dayanağa yani "atalara" da saldırılar düzenlenmektedir. "Atalar"a karşı bu en amansız ve yıkıcı saldırıları, en çarpıcı bir biçimde ve en panik yaratacak bir yöntemle, tevhid bayrağını onurla ve başarıyla yükselten Hz. İbrahim'in yaptığını görmekteyiz:

"(İbrahim) Babasına ve kavmine: 'Neye tapıyorsunuz?' dedi. 'Putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz' dediler. 'Peki' dedi. 'Siz dua ettiğiniz zaman onlar işittiyorlar mı? Ya da size yarar veya zarar verebiliyorlar mı?' Dediler ki: 'Hayır, ama atalarımızın böyle yaptıklarını gördük.' (İbrahim o zaman) Dedi ki: 'Şimdi gördünüz mü neye tapıyorsunuz, siz ve geçmiş atalarınız?' (Şuara/70-75)

Bu, oldukça çarpıcı örnek, İbrahim'in uyguladığı yöntemin sadece bir aşamasıdır. Bununla kavminin zihnine amansız şüpheleri ve tereddütleri katmıştır. Bu olay, günlerce sitede yoğun tartışmalara yol açacak, paniği arttıracaktır. Çünkü bu şüpheler ve atalardan kalma putlara yöneltilen ağır saldırılar, sitenin zihin hayatını birden bire faaliyete, harekete geçirmiştir. Uzun zamanlardan beri gelenek olarak gelen, kendisine iyice alışılan şey, şimdi hummalı bir şekilde tartışmaya açılmıştır. Artık yanılmazlıkları ve güçleri hakkında açıktan açığa ve çekinmeden konuşan biri vardır. Dolayısıyla sitenin bütün üyeleri bu yeni ve şaşırtıcı olayın dışında kalamaz; herkesin ister istemez gündemine girmiştir. Acaba tarih boyu idealize ettikleri, onlardan gelen her şeyi tartışmasız doğru kabul ettikleri ataları yanılmaz, hata işlemez kimseler miydi? Bu soruların, herkesin zihninde şimşek gibi çaktığı, ama kimsenin bir başkasına açmaya cüret etmediği bir zamanı peygamber iyice kollar ve bir saldırı daha düzenler:

"Ya atalarının akli bir şey ezmeye ve doğru yolu da bulamamış idiyse?" (Bakara/170)

Bu saldırı şaşkınlığı bir kat daha arttıracak, panik bütün katmanları bir ateş dalgası gibi saracaktır. "Akli ermeyen ve doğruyu bulmayan atalar" sorusu, artık top-

lumun zihin hayatında zehirli bir akrep gibi dolaşmaktadır. Bu ikinci saldırı, "akıl erdirmeyi" ve "doğruyu bulmayı", insanın yüce bir erdemi olarak sunar. İnsan daima bu iki erdeme saygı göstermiştir. Çünkü bu ve buna benzer diğer sayısız erdemler, tüm insanlığın ortak özelliklerini ifade eder. Ancak, ataların hiç de bu erdemlere sahip kişiler olmadıkları öne sürülmektedir. Daha önce de sitenin aklına, aklının hakemliğine baş vurulmuştu ve kendilerine tapılan putların, onları iştmedikleri, kendilerine hiç bir yarar ve zarar sağlamaya güçleri yetmedikleri anlatılmıştı. Ama her şey kolayca ve hemencecik gerçekleşemiyor. Karşıt hakim güçler de amansız saldırılar düzenlemektedir ve sitenin tarih bilincini, dolayısıyla kendi kendisiyle atalarının ve geçmişinin kişiliğinde övünme duygularını yükseltmeye çalışmaktadır. Ancak buna rağmen İbrahim'in saldırıları da durmayacaktır ve belki de son bir darbeyi indirmeye hazırlanacaktır:

"Doğrusu siz de, atalarınız da apaçık bir sapıklık içine düşmüşsünüz."

Sapıklık, iyiliğin, güzelliğin ve aydınlığın kesin olarak dışında kalmanın utanç verici adı. Bu, öylesine ağır ve sarsıcı bir suçlama ki, toplumun bütün hayatını, ekonomik ilişkilerini, hukuk düzenini, ahlak yapısını, yönetim biçimini veya tam kendisini hedef seçmiş, mahkum etmiştir. Daha önce "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey, bize yeter." (Maide/104) diyenler, şimdi yalnızca atalarından değil, fakat kendilerinin kurduklarını sandıkları düzenden, geçmişten miras aldıkları her şeyden, kısacası kendilerinden de kuşkuya kapılmışlardır. Bu ve aşağıda zikredeceğimiz ayet, gelenekçiliğe, geleneksel kurumlara ve bu yapının tüm kültür unsurlarına karşı açık bir başkaldırıdır:

"Allah'ın kendileri hakkında hiç bir delil indirmediği ve sizin ile atalarınızın isimlendirdiği bir takım isimler (düzme tanrılar ve yalan-yanlış kurallar) adına mı benimle mücadele ediyorsunuz?" (A'raf/71)

Geleneğin, geleneksel yapının, tevhide karşı ve zulüm adına geliştirilen ulusal kültürün ve bu kültürün bel kemiğini teşkil eden ataların, bütün prestij ve işlevleriyle mahkum edilmesinden, açıkça ve dolaysız olarak reddedilmesinden sonra, peygambere karşı mücadelede örgütlenenler, şimdi artık geri saymaya başlayacaklar, yeni yeni savunma yöntemleri geliştireceklerdir. Ama bu, onların gerçek ve iç yüzlerini bütün çıplaklığıyla gün ışığına çıkartmaktan başka hiç bir şeye yaramıyacaktır. Onların geleneğe ve geçmişe sığınmaya dönük her girişimi, bu aşamadan sonra peygamberin ve tevhid dininin zaferini yakınlaştıracaktır.

Ancak iç yüzlerini olduğu gibi toplumun önüne sergileyecek tutum ve davranışlardan kaçınmaya da özen gösteriyorlar. Bu da ister istemez, artık giderek kavranmakta olan gerçeğin çarpıtılması, tümüyle tersyüz edilmesiyle sürdürülecektir. Bu sefer uygulama alanına konan yöntem, peygamberleri kişisel çıkarlar peşinde koşmakla suçlamaktır:

"(Musa'ya ve kardeşi Harun'a şunu dediler): "Yeryüzünde büyüklük sizin olsun diye mi bize geldiniz?" (Yunus/78)

"Böylelikle kavminden önde gelen inkarcı bir topluluk şöyle dedi: 'Bu sizin gibi bir insandan başkası değildir, size karşı üstünlük istiyor. Eğer Allah dileseydi mutlaka melekler indirirdi. Biz geçmiş atalarımızdan bunu duymadık.'" (Mü'minun/24)

Bu iki ifade biçiminde, birbirinin içine ustalıkla yerleştirilmiş iki yanıtın unsuru var. Birincisi, kurulu düzene karşı baş kaldıran peygamberleri düzene, kişisel çıkarları adına sahiplenmekle suçlamak; ikincisi de, eğer gerçek-

ten bu işi içtenlikle yapmak gerekirse bunun için peygamberin ya da tevhide çağırının "melek" olmasını öne sürmek. Başka bir zamanda da, bu, "Yemek yiyen, çarşılarda yürüyen ve yanında melek olmayan" (Furkan/7) kimsenin nasıl olur da bunca ağır ve ilahi bir görevi yüklenmiş olduğu aklâ yatkın kabul edilsin, itirazıyla tartışmaya açılmak istenir. Öyleyse bu, içtenlikle yoksulların haklarını savunan, zulme ve dengesizliğe karşı çıkan bir görevli değil, tam aksine kişisel çıkarları doğrultusunda hareket eden biri olmalı. Bu uydurma iddialara karşı, peygamberler bu sefer, tarihten tanıklar getirecekler ve geçmişte de aynı görevi kendileri gibi insan olan elçilerin yüklediğini anlatacaklar. Bunun yanında, bu yaptıklarına karşılık hiç bir "ücret" istemediklerini, yoksulları, ezilmişleri ve doğrudan sapıtılmışları şeytana ve onun emrinde çalışan hakim güçlerin kurduğu müşrik düzene karşı ayaklandırmak üzere Allah tarafından görevli kıldıklarını ısrarla vurgulayacaklardır. Bu, bir anlamda peygamberlerin "tarihin tanıklığı"na başvurmaları yöntemidir ki, kavimlerinin hakim güçlerinin çokça kullandığı yöntemle her ne kadar biçimsel düzeyde benzerlik gösteriyorsa da temelde büyük farklılıklar kapsamaktadır. Bir sonraki ara başlık altında bunu ayrıntılı olarak göstermeye çalışacağız.

Geleneğin ve geçmişe bağlılığın gerçekte hangi amaçlar uğrunda kullanıldığını bundan sonraki aşamada çok daha iyi kavramaktayız. Bu, başta da işaret ettiğimiz gibi, her türlü iki yüzlülüğün, zulmün, şirkin ve sömürünün tarihle, geçmişle ve gelenekle maskelenmesi, kamufle edilmesidir. Peygamber yoğun saldırıların ard arda sıraladıkça, gelenekçi toplumun maskeleri de birer birer inmekte, gerçek her an biraz daha gün ışığına çıkmaktadır. Bu safha, ataların da, gelenek ve geçmişe bağlılık duygularının da, aslında hakim güçlerin elinde bir paravana, arkasında gizledikleri yalancı bir örtü olduğunu koyar; ancak çok ilginçtir, savunma yine de ataların arkasına gizlenerek yürütülmek istenmektedir:

"Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiç bir şeye tapmazdık ve O'nuz hiç bir şeyi haram kılmazdık" dediler. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı." (en-Nahl/35)

Hakim güçler, atalarının arkasına gizlenerek, işledikleri cinayetlere, sürdürdükleri haksızlıklara ve insan haysiyetini ayaklar altına alan müşrik sistemlerine bu sefer de "tarihin kadcerciliğini" eklemektedirler ve olup bitenlerin Allah'ın iradesine uygun olduğunu savunmaktadır. Bu, bir anlamda peygamberin silahlarını elinden alma taktığıdır. Ancak "haram" işlediklerini de artık kendileri itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Ortada insanı çürüten bir yapı vardır, iki yüzlülük vardır; buna kendileri de evet demektedir. Mekke müşrik sınıflar:

"Eğer yanımızda evvelkilerden bir kitap olsaydı, kuşkusuz biz de Allah'a ihlase erdirilmiş kullarından olurduk." (es-Saffat/168-179) sözleriyle bu tarihsel kadcerciliği öne sürmüşlerdir. "Onlar çirkin bir kötülüğü işlediklerinde: 'Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk' derler." (A'raf/28) Ancak bu gerekçelerin tümü geçersizdir ve kabul edilebilir nitelikte değildir. Çünkü peygamber Allah'ı bütün yönleriyle tanıtmaktadır. Allah, her şeyi yaratmıştır, yer yüzünde adaleti ve barışı önermektedir. Zulmü sevmez, şerefsizliğe, iki yüzlülüğe ve sömürüye karşı savaşılmamasını emreder. Öyleyse hakim güçler, yalan söylemektedirler ve Allah'a iftira atmaktadırlar. Allah'a karşı yalan uyduran ve iftira edenden de daha zalim kim olabilir?

Görülüyor ki, halkı soyanlar ve haksızlığı geleneğe ve geçmişe bağlılık duygularından yola kalkarak kurumlaştranların öne sürdükleri bütün iddialar ve savunmalar

havadâ bırakılmakta, böylece genel-geçer saydıkları bütün nedenler bir bir çürütülmektedir. Bu, peygamberin ve tevhid çağrısının yoksullar ve baskı altında kalan zayıf kitleler adına, çarpıtılmış tarih bilincine, gelenekçiliğe ve bunun tüm kültür unsurlarına karşı geliştirilmiş meşru ve anlamlı bir savunmadır.

Geçmiş Karşı Koyma Tavrı

Şimdiye kadar, peygamberlerin ortaya çıktığı toplumlarda, hakim güçlerin tevhide karşı koyarken geleneğe ve geçmişe sığınma tavırlarını anlattık. Bu bölümde, kısaca hakim gücün bu tavrın tam aksi olan bir başka tavrına değineceğiz. Belki bu, ilk anda insana şaşırıcı gibi gelebilir. Çünkü gösterdiğimiz bütün örneklerde toplumun önde gelen kesimleri, tarihe sığınmayı ve toplumu geçmişe bağlamayı özenle denemişlerdi. Şimdi ise yepyeni ve ters yönde geliştirilen bir yöntem izlediklerini, yani tarihi inkar ettiklerini, geçmiş horladıklarını görmekteyiz. Biçimsel anlamda bu, gerçekten önemli bir çelişkiye de, temelde, hakim güçlerin, aslında geçmişe sığınma ve geleneğe yapışma tavırlarının nasıl içten olmadığını, daima geçmişlerini, gelenekleri ve ataları varolan sistem içinde ayakta tuttukları ilişkiler düzeni adına maske olarak kullandıklarını göstermesi bakımından ilginç ve çarpıcı bir örnektir. Buna bir anlamda "çağdaş yeterlilik" de diyebiliriz. Çağımız insanı bu tutuma hiç de yabancı değildir. Tarihte de görülmektedir ki, toplumlar yaratıkları yeni kültürleri başlangıçta büyük bir dinamizm ve hareketlilik içinde hayata geçirmişlerken, sonraları bu yaratıkları değerlerin esirleri olmuşlardır ve artık yeterlilik kazandıklarını sanmışlardır. Çağdaş düşünce, "akıl, bilim ve özgürlük" gibi son tahlilde insani ve evrensel değerlerin yaratıcısı olarak kendini kabul eder; dolayısıyla temel dinamizm olarak daima ileriye, geleceği ve daha evrimleştilmiş bir aklı, bir bilimi ve medeni bir hayatı hayal eder. Bu değerler, bir zamanlar büyük bir dinamizmin kaynaklarıydı; ama bugün kaçkını doğmalar olarak insani adeta bir kısır döngü içinde tutmaktan başka bir fonksiyon göremiyorlar. Özellikle çağdaş batı düşüncesi, tarihsel değerleri reddetmeyi aklın, bilimin ve medeniyetin bir erdemi olarak görür. Tarihe karşı takınılan bu olumsuz tutum, çağımız insanını tarihten gerekli dersleri çıkarmaktan da engellemektedir. Böylelikle tarihin anlamı kalmamakta, beceriksizliğin, bilgisizliğin ve geriliğin simgesi durumuna geçirmektedir.

Tevhide karşı kültürlerin egemen olduğu geçmiş toplumlarda da buna benzer tavırlara rastlamak mümkün. Geçmişte, kendi yeterliliklerine iyice inanmış görünen toplumun ideologları ve kültür üreticileri, tarihe karşı en acımasız saldırıları yapmaktan çekinmemişlerdir. Aslında amaç, daima şirk adına tevhide karşı koymak olmuştur; ama bu karşı koyma, zaman zaman tarihle bağlantıları gündeme getirmek suretiyle yapılmışken, zaman zaman da tarihi inkar etmek, onun değerlerini horlamak şeklinde de olmuştur. Gelecek bölümde göreceğimiz gibi, peygamberler ne zaman insan tarihinin tevhid adına yaşadığı süreci gündeme getirmişlerse, işte o zaman da karşı kesimlerin tarihe karşı aşağılayıcı bir tutum takındıkları da görülmüştür. Bu tutumda tarih, yalnızca bir eski kalıntı, uydurulmuş masallar yığını ve köhnemiş bir eski zaman hatırasıdır. Entellektüel düzeydeki bu tarih yaklaşımının yıkıcı olmadığı söylenemez. Böyle zamanlarda yapılan şey, etkiye aynı oranda ve yöntemle tepki gösterip tarihin tümüne, ordan gelen değerlere olduğu gibi sahip lenmek değil, fakat bugün yürütülmekte olan bir mücadelenin köksüz olmadığını, tarihin her döneminde yaşadığını ve kendisini temsil eden guruplar bulunduğunu an-

latmaktır. Buna belki, insanın ve toplumun tarihe duyduğu insani tutkuyu, geçmişe olan bağlılık duygusunu tatmin adını da verebiliriz. Fakat olumlu anlamda peygamberler bir tarih bilincini oluşturmaya her kalkışıklarında, buna karşı olumsuz bir bilinç uyandırılmaya çalışılır. Böyle bir bilinç oluşturulurken de kullanılan deyimler oldukça ilgi çekicidir:

"(Hud, Âd kavmine şöyle dedi:) 'Kuşku yok, ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Sizden buna karşı hiç bir ücret (karşılık) istemiyorum; benim mükafatım alemlerin Rabbinden başkasına ait değildir. Siz, her yüksek yerde bir işaret inşa edip eğlenir misiniz? Ebedî kalacağınızı umarak sanat yapıları edinir misiniz? Tutup yakalayacağınızda zorbalara gibi yakalar mısınız?' (Şuara/125-130) ..." "Dediler ki: 'Öğüt versen de, verenlerden olmasan da, bize göre birdir. Bu, evvelkilerin adetinden başkası değildir.'" (Aynı sure/136-137)

Bu ayetleri derinliğine tahlil edersek oldukça çarpıcı ve yeni bir olgu ile karşılaşmaktayız. Hud peygamber, öncelikle kendisini güvenilir, doğru bir peygamber olarak takdim etmekte, kendi toplumunu ve halkını Allah'ın çizdiği yönde yaşamaya çağırmakta, sonra da buna karşılık bir ücret istemediğini açık bir dille belirtmektedir. Bu, Allah'tan elçi olarak gönderilen bir peygamberin kendini halkına tanıttığıdır. Fakat bundan sonra üç ana nokta üzerinde durulmakta ve eleştirilmektedir. Bunlar da; Âd halkının eğlenmek için yüksek yerlerde şatolar, villalar kurması, hiç ölmeyecekmiş gibi dayanıklı sanat ve medeniyet eserlerini inşa etmesi ve zayıflara karşı zorbaca davranmasıdır. Bu üç eleştiri noktası, Âd toplumunun yaşama tarzı, yönetim biçimi, sanat ve medeniyet anlayışını ortaya koymaktadır. Demek oluyor ki, bu toplum, hayatı bir eğlenme ve hoş vakit geçirme süreci olarak algılamakta, temelde taşıdığı dünya görüşünü yansıtacak sanat ve medeniyet ürünlerini üretmekte ve güçsüz kitlelere karşı ağır baskılar uygulamaktadır. Bu üç önemli özellik, çağımız toplumlarını da bir anlamda tarif etmektedir. Bu toplumlarda da hayatın amacı, rahat ve konfor içinde yaşamak, dünyanın geçici zevklerinden mümkün olduğunca yararlanmak ve bu amacın gerçekleşmesi yolunda sayısız kurumlar, endüstriler geliştirmektedir. Eğlence merkezleri, büyük müzik salonları, konservatuar binaları, denize açık villalar, iç dekoru milyonlara varan şato gibi yapılar v.b. Bu temel kalkış noktası, kendi mantığına uygun düşecek bir sanat ve medeniyet anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası sömürü odakları, dikta yönetimler ve zindanlarda insan haysiyetini ayaklar altına alan işkence yöntemleri..

Bu yönde geliştirilen yaşama tarzı, sanat ve medeniyet anlayışı ve yönetim biçimi peygamber tarafından paylaşılmamaktadır. Ancak doğru yolda olduğunu sanan-ki bu yol, kendi istek ve tutkularını, dünya hayatını rahat ve konfor içinde yaşama arzusunun eksen seçen Âd toplumuna uygun düşmektedir- Âd kavminin önde gelenleri tüm bu eleştirileri, umursamazlıkla karşıladıklarını, kulak asmaya değer bulmadıklarını öne sürdükten sonra, bu karşı çıkışı ve eleştirileri "evvelkilerin adeti" olarak nitelendirmektedirler. Ayette "adet" olarak çevrilen kelime, "hulûk" olarak geçer. Yaratma ve ahlak kavramlarıyla da yakın ilişkisi olan bu kavram, aynı zamanda ruhsal düzen içinde davranışların tekrarını, bir alışkanlığı ya da huy'u da ifade eder. Bundan kalkılarak Âd kavmi önde gelenleri, Hud'un eleştirilerini, geçmişten kalma ve her olumsuz çabaya karşı geliştirilmiş olumsuz bir huy, kötü alışkanlık olarak yorumlamaktadırlar. Bu yorumda, geçmişin geriliği, köhneliği, değerini ve önemini kaybetmişli-

ği ile bugün varılan bilgi ve teknik düzeyin üstünlüğü, toplumun kendi kendine yeterli kültür ve bilim birikimine ulaştığı suçlaması da var. Biz buna, tümüyle bir aldanma olan zanla desteklenen, hayatı ve insanı eksik ve çarpık bir bilgiyle yorumlayan çağdaş yeterlilik adını verebiliriz. Oysa bu savunma derinliğine doğru deşildiğinde, gerçekte ne kadar temelsiz dayanaklar üzerinde oturduğu bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar.

İslam'ın tarih görüşüne karşı geliştirilen olumsuz tavrın ikinci dayanağı da, "esatir" kavramında ifadesini bulur. **Esatir** kavramının hangi anlamlarda kullanıldığına baktığımızda, bunun geçmişe ve tarihe karşı yıpratıcı bir silah ve tarihsel hiç bir olguya dayanmayan bir suçlama olduğu görülür. Ancak bunun suçlamada bir araç kullanılması demek, gerçekten de tarihte "esatir" denen olaya hiç rastlanmadığı anlamını vermez. **Esatir**, geçmişin uydurma haberleri, aslı-astarı olmayan rivayetleri, dilden dile dolaşan masal, efsane ve mitolojiler demektir. Doğruluğu hiç bir zaman ispatlanmamış sayısız hikaye ve rivayetin halkın dilinde abartılı abartıla kuşaktan kuşağa aktarılması esatirin oluşmasında en başta gelen yoldur. **Esatir** ya da efsanevi rivayetler, akıldışı olaylarla yüklüdür ve gerçeklik ifade etmezler. Böyle olunca, kaynağı belirsiz yalan ve uydurma rivayetlerin toplamı olurlar. Bu kadar inandırıcı ve akla yakın olmaktan uzak olan efsanevi rivayetler ile peygamberin getirdiği vahy özdeş tutulur:

"Dediler ki: 'Bu (Kur'an) onun başkasına yazdırıp da, kendisine sabah akşam okunmakta olan evvelkilere ait uydurma-masallardır.' (Furkan/5) "Dilersek biz de bunun benzerini söyleriz; bu, eskilerin uydurma-masallarından (esatir) başkası değildir." (Enfal/31)

Kuşkusuz, Kur'an ya da indirilen diğer kitaplar, geçmişlerin uydurma masalları olarak tarif edilirken, insanları yeni ilkeler etrafında toplanmaya çağırın dinin inanç ve maddi yapısı hedef seçilmekle kalmıyor, bu sayede sözü edilen tarihi gerçeklikler de inkar edilmiş oluyor. Bu, tevhide karşı mücadele yürüten güçlerin bir tarih görüşüne sahip olmadıkları anlamına gelmez; belki tam aksine, iki ayrı tarih görüşünün çatışması anlamı demektir. İşte bu süreçte, çürümekte olan toplumsal yapının tarihe dayanan bütün dayanaklarına şiddetli eleştiriler yönelirken, İslam, kendi tarih görüşünü de ortaya koymaya başlanmaktadır. Böylece ortaya çıkacaktır ki, İslam düşüncesi, tarih karşısında belli ve olumsuz bir tavır geliştirirken; bunu "özel" bir takım amaçları gerçekleştirmek için yapmakta, fakat tarihi ve olumlu kültür unsurlarını tümüyle inkar etme gibi bir yanlışlığa düşmemektedir. Çünkü aşağıda, ana hatlarıyla göreceğimiz gibi, eğer İslam, tarih denen olaya, yaşanmış bir gerçekliğe karşı çıkarsa o zaman tevhid mücadelesine ve dolayısıyla kendine de karşı çıkması sayılacaktır.

İslam, Tarih ve Olumlu Kültür Unsurları

Yukarıda, zaman zaman peygamberlerin de, tarihin şahidliğine baş vurduklarına işaret etmiştik; ve demiştik ki, bu, hakim güçlerin sık sık kullandıkları geleneğe ve geçmişe sığınma yöntemiyle belli bir benzerlik göstermektedir. Kuşkusuz, bütün tevhidi hareketlerde, aynı amaç ve aynı kaynaklar ortaklaşa paylaşılırlar. Kalkış noktalarını seçmek ve belli amaçları tesbit etmek bakımından, tevhid ile şirk arasında hiç bir alanda benzerlik olmadığı gibi, kullandıkları yöntemler de benzer ilkelerden kaynaklanmaktadır. Buna en çarpıcı örnek, iki ayrı dünya görüşünde ve sistemin tarihe ilişkin tutumlarında görülebilir. Baştan beri bu satırları tek boyut üzerinde izleyen bir okuyucu; genelde bütün tevhidi dinlerin ya da İslam düşüncesinin tarihe, geleneğe ve ulusal kül-

tür unsurlarına karşı tümüyle olumsuz baktığını, toplumların örf ve adetlerine yabancı düşüğünü sanabilir. Doğal olarak bu yanlıştır. Bunun belli başlı nedeni, İslam'ın evrensel tevhid çağrısını bütün tarihi kesimleri kavrayan bir tarih anlayışını savunmuş olmasıdır.

İslam'ın tarih görüşü "tarihte birlik ve kesintisizlik" ilkesine dayanır. Tarihte birlik ilkesi, ilk insandan günümüze kadar her dönemde ve her toplumda tevhid bayrağını taşıyan yüce önderlerin ve Allah'tan görevli kılınan elçilerin gelip geçmesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkar. Daha tebliğe başlarken bile, peygamberden, önce kendisine, sonra da kendisinden önce gelmiş olan ve insana aynı çağrıyı yapan diğer peygamberlere inanması istenmektedir. O, Rabbinden kendisine indirilene inancak, onu izleyen ve yeni bir toplum bilincini uyandıran mü'minler de, kendisine, ona indirilene ve geçmiş peygamberlere de inancakıdır. Bu temel ve vazgeçilmez ilke, aynı zamanda "kesintisizlik" ilkesini temellendirmektedir. Bu şu demektir: Tarih boyunca, her dönemde ve her toplumda bir peygamber gelmiş, onları tevhide çağırılmış, ona karşı konulmuş, fakat bir ümmet oluşmuştur. Öyleyse bugün, dünya coğrafyası üzerinde çeşitli bölgelere ve uluslara dağılmış bulunan insanlık, şu veya bu biçimde ortak bir tarih yaşamıştır. Bu, bir anlamda derin tarihsel kökleri olan bütün ulusların ve medeniyetlerin geleneksel kültürlerinde tevhidin belirli-belirsiz izleri ve etkileri var, demektir. Eğer ulusal kültürler, tevhidi bir yaklaşımla tarihlerine indirgenecek olursa, tarihin çeşitli kesitlerinde bütün insanlık ortak bir noktada buluşacak, "birlik" düşüncesine ulaşabileceklerdir. Ancak tarihte ulusal kültürlerin oluşma şartlarında-tevhidi etkilerin olduğu kadar, şirkin, karizmaların, nesnelere tapıcılığın ve yaşamaya karşı sınırsız tutkunun izleri ve etkileri vardır. O halde tarihe bakış, ciddi ve duyarlı bir yöntem gerektirir. Bir ulus, geçmişini, tarihini bir bütün içinde ele alıp gelişme sürecinde ortaya çıkan tüm kültür unsurlarını salt yüceltme düşüncesiyle araştırmaya koyulursa, kendi tarihinin köklerinde tevhidi izlerin yanında belki daha fazlasıyla bozulma ve şirk unsurlarını da bulacaktır. Bu da, çağımızda egemen duruma geçirilmek istenen "ulusal kültür" politikasını yanlış bir biçimde oluşturmaktan başka bir işe yaramaz. Böyle bir politik tutum, sonunda kaçınılmaz olarak insanlığı ve dünya toplumlarını birliğe değil, parçalanmaya, dağılmaya ve birbirine düşmeye sürükler. Tarihte ve günümüzde Yahudi kültürünün oluşması buna açık bir örnektir.

Belki kendilerine tarihte en çok peygamber gönderilen İsrail kavmidir. İsrail kavminin peygamberlerinden ve kendi kavimleriyle olan ilişkilerinden Kur'an'da uzun uzun söz edilir. *Yakup, İshak, Süleyman, Davut ve Musa* gibi peygamberler İsrail kavmi içinde çıkan peygamberlerdir. Ne varki İsrail kavminin kendi peygamberlerine çektiği sıkıntıları, tahammülsüz acıları da tarih kaydetmektedir. Kur'an'da açıkça "İsrail kavmine büyük nimetler verildiği ve üstün kılındıkları" haber verilir. Ama Allah'a karşı isyanı, iki yüzlülüğü, şirki, haksızlığı ve ahlsızlığı da en çok bu kavim kendi toplumsal hayatında kururılaştırmakta ve adeta bunu gelenekselleştirmektedir. Peygamberleri kendileri gibi, zina eden, haksızlık yapmaktan çekinmeyen, insanları soyan ve despot davranan kimseler olarak dini metinlere ve kaynaklara geçiren İsrail kavminin, tarih boyunca adeta peygamberlerin getirdiği her şeyin tersini izlemek için özel bir çaba gösterdiği söylenebilir. En çok peygamberin gelip geçtiği bu kavim, peygamberin çağrısından en az yararlanan, hatta hiç yararlanmayan bir kavim olarak tarihe geçmiş ve günümüze de bu şekilde gelmiştir. Teolojik-şövenist bir din olarak Yahudilik ve bunun sömürücü felsefesi olan Siyo-

nizmin nasıl aslı-asları olmayan yakıştırma ve yalanlarla dini bir kılığa ve bir peygamber çağırısına dayandırıldığını aşağıdaki örnek somut bir biçimde belgelendirmektedir:

Tümüyle tevhidî aslından saptırılmış Yahudi kaynaklarına göre Hz. Musa, İsrailoğullarını Firavun'un despot yönetiminden, kısaca kölelikten kurtardıktan sonra sözde onlara şu çağrıda bulunmuştur:

"Ve Mısırlıların gözlerinde bu kavme lütf vereceğim ve vaki olacak ki, gittiğiniz zaman eli boş gitmeyeceksiniz. Her kadın, komşusundan ve evinden olan misafirden altın ve gümüş şeyler isteyecek, giyecek şeyler isteyecek. Ve oğullarınızı ve kızlarınızı onlarla süsleyeceksiniz ve Mısırlıları soyacaksınız. (Çıkış: 3/21) "Ve İsrailoğulları, Musa'nın sözüne göre yaptılar. Ve Mısırlılardan gümüş şeyler ve altın şeyler ve yiyecekler istediler. Ve Rab, Mısırlıların gözünde kavme lütf verdi. Ve istediklerini verdiler ve Mısırlıları soydular." (Çıkış: 12/35)

Bu sözde peygamber emri olan ve Allah'tan kendileri için öngörülen soygun, başkalarını aldatma ve mallarını çalma, Yahudilikte doğal bir hak algılanmakta, üstelik dini bir temele dayanmaktadır. Harun'a da şu iftirayı yakıştırmaktadırlar:

"Ve dağdan inmek için Musa'nın geciktiğini kavim görünce, kavim Harun'un yanına toplandı ve ona dediler: Kalk, bizim için ilâhlar yap, önümüzden gitsinler, çünkü Musa'ya, bizi Mısır'dan çıkaran bu adama ne oldu bilmiyoruz. Ve Harun onlara dedi: Kadınlarınızın ve kızlarınızın kulaklarındaki altın küpeleri çıkarın ve onları bana getirin. Ve bütün kavim, kendi kulaklarındaki altın küpeleri kırıp çıkardılar ve onları Harun'a getirdiler. Ve onu ellerinden aldı ve oymalı aletiyle onlara biçim verdi ve onu dökme bir buzağı yaptı. Ve dediler: Ey İsrail, seni Mısır diyarından çıkaran ilâhların bunlardır. Ve Harun onu gördü ve onun önüne bir mezbah yaptı. Ve Harun ilan edip dedi: Yarın Rabbe bayramdır. Ve ertesi gün erken kalktılar ve yakılan takdimeleri sundular ve selâmet takdimelerini getirdiler. Ve kavim yemek ve içmek için oturdular ve oynamak için kalktılar." (Çıkış: 32/1-6)

Bu olay, İsrail kavminin başkalarını soyarak ele geçirdiği malı, altın ve gümüşü tanrılık katına çıkarıp ona tapınmasını sembolize eder. Bu ve buna benzer daha bir çok akıl almaz şeyler bir Yahudi felsefesi ve bir Yahudi ulusal kültürü oluşturmuştur. Bu kültürün temelinde, Yahudi irkinin tanrı-Yahova tarafından insanlığa efendi olarak seçilmesi, Yahudinin bütün insanları soymaya ve sömürmeye hak kazanması düşüncesi yatmaktadır. Üstelik bu din tahrifi Yahudilik dininde pek erken bir tarihte başlar, yani daha peygamberleri hayattayken görülür. Bu haksız tuğma ve tüm insanlığın zararına geliştirilmek istenen çarpık düşüncelere karşı, İsrailoğulları peygamberleri karşı koyunca da büyük işkencelere, sürgünlere uğratılmışlar, çoğunluğu da İsraililerce öldürülmüşlerdir. Böyle bir kültür, ulusal, şöven ve tüm insanlığın bir avuç soyguncu ve sömürücü tarafından sömürülmesine dayalı bir kültür olduğu için, insanlar arasında birlik düşüncesini geliştiremez, aksine parçalayıcı ve yıkıcı olur.

İslam ise, daha farklı bir tarih görüşü geliştirerek tüm insanlığın, evrensel ve tevhidî bir tarih bilincine kavuşmasını istemektedir. Kur'an'ın, tarihten verdiği olumlu örneklerle bakıldığında, sürekli bir biçimde insanlığın yararına çalışan ümmetlerin ve onların önderlerini vurguladığı görülür ve İslam toplumuna da bunların örnek alınmasını önerir.

"Ey İman edenler, rüku edin, secde edin, Rabbinize ibadet edin. Hayır işleyin ki umduğunuza eresiniz. Allah uğrunda, O'na yaraşır şekilde cihad edin. O, sizi

seçti ve dinde sizle bir güçlük yükledi; atanız İbrahim'in dininde olduğu gibi." (el-Hacc/77-78)

Tarihten ve toplumun geçmişinden verilen bu tür örneklerle, bir çağda yaşayan insanın tarihle beraberliği sağlanır ve bütün zamanları içine alan tevhidî bir bilincin uyandırılmasına çalışılır. Bu mücadelede insan, köksüz değildir, kendi geçmişiyle sıkı bir bağ içindedir ve tarihe yabancılaşmamıştır. Kendini, insanlığın başlangıcından bugüne kadar kesintisiz olarak sürüp gelen bir zincirin doğal ve onurlu bir halkası olarak görür:

"Allah, size açıklayarak anlatmak, sizi, sizden öncekilerin sünnetlerine iletme ve tevbelerinizi kabul etmek ister." (en-Nisa/26)

İşte bu evrensel ve kesintisiz bir tarih bilincidir. Köksüzlüğe, yabancılaşmaya karşı sapasağlam geliştirilmiş bir bağdır. Kesintisizliğin ve tarihte hiç eksilmeyen birliğin yeni bir sürekliliğidir. Allah adına ve zayıflar yararına, zulme, haksızlığa, sömürüye ve şeytana karşı kuşaktan kuşağa aktarılan bir mücadele geleneği. Eğer gelenek denen olgu, haklı ve saf insani temele dayandırılacaksa, ancak böyle bir gelenek savunulabilir. Yani Allah'a inanma ve yalnızca O'na kullukta bulunma geleneği; şeytana, şerefsizliğe ve sömürüye karşı sürekli mücadele etme geleneği. İnsanlık ve tarih böyle bir geleneği yaşamıştır, kuşkusuz bugün de yaşanmaktadır, yarın da yaşanacaktır.

Belki böyle bir tevhid geleneğine artık "sünnet" diyebiliriz. Bu sünnet, tarihin gelişme seyri boyunca bizim gibi daha onbinlerce ve milyonlarca muvahhid tarafından paylaşılmıştır. Bugün biz de bunu sürdürmekteyiz. İnsan ve tarih, ortak bir akışın, Allah'tan gelip yine Allah'a doğru yol alışın iki yolcusu. Birlik içinde ve kesintisiz olarak. Bu, ibadetlerimizin de derin anlamını tarihsel bir boyuta oturtmaktadır. Peygambere Allah adına kesilen kurbanın anlamını soran bir sahabiye Allah Resulü'nün verdiği cevap bunu ifade eder: "Kurban, atanız İbrahim'in sünnetidir." (İbn-i Mace, el-Ezahi, 3)

Bütün toplumların ve ulusların tarih geleneğinde ve ulusal köklerinin temelinde peygamberlerin ve tevhid mücadelesinin izleri vardır. Her toplum ve halkın ya da ulusun, kendi tarihinde peygamberin izlerini araştırıp bulması, ya da ulusal kültürünü bugünkü tevhid dininin ilkeleri ve kavramları doğrultusunda yeniden yorumlaması, tarihin kesintisizliğini; insanlığın bir kökten geldiği düşüncesini geliştirecek, birlik tezini güçlendirecektir. Benim de tarihimde, benim de ve bir başkasının da tarihinde tevhid mücadelesi vardır; bizim kültürümüze şu veya bu şekilde sinmiştir, günümüze kadar kılık değiştirmiş kavramlar altında gizlenerek gelmektedir. Biz hepimiz, aynı kökteniz; benim, benim ve bir başkasının arasında ne fark kaldı? Öyleyse niçin bizim de, geçmişteki atalarımızın da rabbi olan Allah'a yeniden dönmüyoruz ve saflar halinde toplanmıyoruz? Kuşkusuz bu, belki çok iyimser ve ütopyik bir düşünce gibi gelebilir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz ve Yahudilik örneği üzerinde de gösterdiğimiz gibi, tevhid kadar ve hatta ondan fazla şirkin ve isyanın da bir geleneği ve oluşmuş bir kültürü vardır. Dolayısıyla bütün insanlığın tevhid bayrağı altında toplanmasını önerirken bunun gerçekleşmesini hemen bekleyemeyiz. Ama bu bilinç, dünyanın farklı coğrafi bölgeleri üzerinde mücadele veren, rengi ve dili farklı olan çok sayıda müslüman grupları arasında ortak bir duygunun, ortak bir geçmişin ve ortak bir amacın bir anda paylaşılmasıdır.

Geleneksel Kültürden Olumlu Unsurların Seçimi

Başından bu yana anlattıklarımız İslam'ın ilke olarak geleneğe değil, ama geleneksel yapıya ya da gelenekçiliğe karşı bir din olduğunu yeterli ölçüde ortaya çıkardı. İnsanı, tarihi ve dolayısıyla toplumsal hayatı kesintisiz bir hareket içinde kabul eden bir dinden başkası da beklenemez. Çünkü geleneksel yapı, hareketin aksine durgunluk ve ilkeleri, davranışın özünde giderek eriten, yok eden bir tekrardır. Durgunluğun ve tekrarın da tek geçerli yöntemi vardır, o da alışkanlık. Alışkanlıkta bilincin olmadığı kesin olarak açıktır. O halde, en başta insanı, yapıp ettiklerinin bilincinde kılmak isteyen İslam, kaçınılmaz olarak geleneksel yapıyla çatışmak zorundadır.

Bilinç, insanın bütün evrendeki diğer varlıklara göre en esaslı bir yanı ve imtiyazıdır. İnsan, bilgiyle varlığın, yaratılışın, yaşamının ve ölümünün farkında, ayırıcılığına sahiptir; işte bu olay bilinçtir. Kişi bilinç olayını yüklenmekten itibaren sorumlu olur. Hukuk dilinde buna "mükellefiyet çağı" denir. Mükellef, en başta kendisini, çevresini, tabiatı ve tarihi yorumlayarak, elindeki bilgi kaynakları ve araçlarıyla ölçerek "temyiz" eder. Temyiz, ayırtedebilme yeteneği ve gücüdür. Akıl hastaları bu önemli insani güçlerini kullanamadıkları, yeteneklerini kaybettikleri için sorumlu olamazlar. Böylelikle, her şeye bilginin yön verdiği bir İslam toplumunda bilinç, bütün davranışlara ve toplumsal dinamiklerin kaynağında yatar, hayata anlam katar. Bilgiden yola çıkan bilinç, insanı "iman"a götürür. Ya da "bilgi"yi "iman"a dönüştüren "bilinç"tir. Yani bilinç, imanın yönümlüdür. Ama "şirk" in de yöntemi olabilir. Bu durumda bu, sağlıklı bir bilinç değil, çarpık bir bilinçtir. Böyle bir bilinç, henüz şaşkınlıktan ve sersemlikten kurtulamamıştır. İman'a dönüştürmesi beklenen bilgilere, sayısız oranda başka insanı unsurlar eklenmiştir; istek ve tutku (heva ve heves), büyülenme ve gurur, şeytana ve atalara esaret, zulmün ve şömürünün verdiği gizli zevk, iç tatmin v.b.. Böyle çarpık bir bilinç, her gün biraz daha şirke dönüşür, şirk kurumlaşır, kurumlar da pekişir. Gelenek'in ortamı, böylesine yıkıcı bir dünya için bulunmaz bir ortamdır.

Geleneksel yapı, bilince karşı olarak, insana sınırları iyice çizilmiş bir yaşama tarzı sunar. **Taklid, tekrar ve alışkanlık**, deyim yerindeyse hareketten hoşlanmayan geleneksel yapının dinamikleri olduğu için, insan ve toplum, hiç bir zaman farkında olmadığı, eleştirisini yapmayı düşünmediği, doğruluğunu ve yanlışlığını tartıştığı katı ve güçlü bir çark içinde döner durur. **Taklid, tekrar ve alışkanlık**, geleneksel yapının üç esaslı safhasıdır da. Oluşmuş bir yapının insanı bu üç safhadan geçirerek nasıl ona "belli ve standart bir biçim" verdiğini şöyle açıklayabiliriz

1) Taklid: Ferd, toplum içinde etkin bir rol alabileceği yaşa geldiği zaman geçmişten gelen ve toplumun diğer fertleri tarafından sürekli olarak tekrarlanan toplumsal davranış kalıplarını hazır bulur. Esasında bunlara yabancı olmadığı gibi daha önceden bunlara hazırlanmış, hatta özendirilmiştir. Kendisinde de, ileride diğer üyeler gibi olma özlemi doğmuş, gelişmiştir. Söz konusu davranış kalıplarına girebilecek yaşa geldiğinde bunlar kendisine gelenek mekanizmasının doğal işleyişi içinde sunulur. Bu safhada bilinç, büsbütün yok değildir, insani bir takım diğer namikler ayaktadır. Fakat bu bilinç, aslında daha önceden ve farkında olmadan bir hazırlık sürecinden geçirildiği için arzu, özlem ve heyecanla karmaşık bir haldedir. Taklid süreci çoğunlukla daha çocuk yaşta iken başladığı için belki bu bilince, "geleneğe adapte olma isteği ve heyecanı" da demek mümkündür. Bu taklid safhasını oluşturan adaptasyon karışık duygular, utanma, çekinme ve heyecanla tamamlanır.

2) Tekrar: Davranış kalıplarına uyum sağlama safhasıdır. Hala bir takım heyecanlar, karışık duygular, çekinme ve utanmalar vardır. Bir bakıma bu safhaya yanlışların ayıklanması, pürüzlerin giderilmesi, karşıt davranışların tashih edilmesi de diyebiliriz. Bu safha boyunca bunlar giderek geleneğin olumlu diye takdim ettiği amaçta doğru bir gelişme göstereceğinden, insani bilinç de giderek önemini kaybedecek, davranışlardan silinecektir. Yani bilinç ile uyumu gerçekleştiren tekrar mekanizması arasında ters bir ilişki vardır. Dolayısıyla birinin yaran, öbürünün zararına, birinin yerleşmesi ve kemikleşmesi, öbürünün silinmesine ve süreç içinde yok olmasına yol açar. Tekrar, sayısal bakımdan arttıkça, içerik de geleneksel bir öz kazanır, yerleşik duruma geçer, kendi davranış kalıplarını artık tümüyle egemen duruma geçirir.

3) Alışkanlık: Bu, son ve sürekli olan safhadır. Gelenekle uyum sağlayan, ters düşen bütün pürüzler giderilmiş, adaptasyon sağlanmış, uyum gerçekleşmiştir. Bu safhadan sonra artık bilinç denen bir olay kalmamıştır. Böylelikle fert, yeni davranış kalıpları üretmez, aksine kemikleşmiş bir yapı içinde tekrar edip durur. Buna göre tekrar, tümüyle ortadan kalkmamıştır. Çünkü alışkanlık ile tekrar arasında kesin bir çizgi yoktur, birbirlerinin içinde sürmektedirler. Aradaki tek fark, taklid döneminden tekrar safhasına geçen, insani heyecanların ve bir ölçüdeki bilincin artık iyiden iyiye ortadan kalkması, kişinin adeta davranış kalıplarını, toplumun geleneksel yapısını kanıksamış olmasıdır.

Geleneksel yapının kendi içinde izlediği süreç, bize açık olarak bilinç denen insani bir olguyu giderek tümünden ortadan kaldırdığını göstermektedir. Öyleyse İslam'ın geleneksel yapıya ya da gelenekçi kuramsal tezlerle karşı karşıya karşı oluşunun mantıklı gerekçesi de bundan kaynaklanmaktadır. Ancak şimdi yepyeni bir olayla karşı karşıyayız. Bu da, salt anlamdaki gelenek ile geleneksel yapı arasında varolan ince ve duyarlı farktır. Şimdi bunu görmeye çalışalım:

Gelenek ve Geleneksel Yapı

Bu iki kavram arasında ince ve duyarlı bir farkın olduğunu söyledik. Çünkü zaman zaman batı sosyal bilimlerinde bu iki kavramın aynı anlamda kullanıldığı ve yanlış sonuçlara gidildiği sık sık görülebilir. Ancak her iki kavram arasında yakın ve karmaşık bir ilişki olduğu kuşkusuzdur. Öyleyse zihinsel bir kargaşayı önlemek için, aradaki yakın ve karmaşık ilişkiyi çözmek ve her iki kavramı kendi birimlerine indirgemek gerekir.

Gelenek, öncelikle zihni ve soyut bir kavram olarak, çok sayıdaki ve farklı kültür unsurlarının, davranış biçimlerini ifade eder. Gelenek bu anlamda toplumsal bir kültür olayıdır. Ve somut insan davranışlarının, toplumsal ilişkilerin gerisinde gizlenen bir kaynak gibidir. Ulusların ve toplumların örf ve adetleri, kesintisiz töreleri, hatta evren, insan ve hayata ilişkin en temelli düşünceleri bu kaynaktan yatar. Gelenek öylesine insani ve toplumsal bir olgudur ki, ne tarihte ne de çağımızda tümüyle geleneği olmayan bir insan toplumuna rastlanamaz. Çok sayıdaki kültür unsuru, felsefi norm ve davranış şekli, hatta hukuki teamül, bu gelenek şemsiyesinin altında toplanmıştır. O halde gelenek, soyut bütünlüğü bakımından ve kendi tarihsel gelişimi içinde homojen değil, daha çok tarihin, alışkanlıkların, iç ve dış kültür unsurlarının, bilimum örf ve adetlerin, yeni kültür alış-verişlerinin bir yerde toplanıp; yavaş veya hızlı değişime uğradığı bir alandır. Gelenek yalnızca tarihsel değildir, çağdaş etkilenmelere de açık olabilir. Gelenek bu geniş ve elverişli özelliğinden dolayı üretkendir de. Değer yargılarından bağımsız olduğu için -ki içinde bütün toplumun geçmişten gelen değer

yargıları zorlanmadan yatmaktadır- çeşitli ve yabancı unsurların karşılıklı buluşmasına açık bir alandır. Bu alanda bir değer yargısı zaman içinde fosilleşirken, bir yenisı hemen onun yerine geçer, önem kazanabilir. Ancak bir geleneksel yapı içinde karşıt unsurların bir arada durabilmesi çoğunlukla güçtür. Bu da, belki geleneğin kendisinden değil, bu gelenek üzerinde oluşturulmuş dayanıklı yapıdan ileri gelmektedir.

Burda geleneksel yapının işlevi kendini duyurmaktadır. Geleneksel yapı, geleneğin kendi içinde bir takım birimlere ayrışabilen unsurlarından farklı olarak, tarihsel ve toplumsal bir süreç içinde değil, çoğunlukla mekanik, yapay ve dışarıdan oluşan müdahalelerle gerçekleşir. Bu işlemde, varolan geleneksel değerlere yabancılaşan ya da düşman bir tavır alan elitlerin ve militer gücün önemi inkar edilemez. Çoğunlukla tarihin bir anlamda gidişini derinden etkileyen bu tür müdahaleler ve yeni yapı oluşturmalar, basit ve politik düzeyde bir iktidar mücadelesi olarak algılanmıştır. Oysa burda, iktidar mücadelesi görünüşü altında, gerçekte çok köklü farklılıklara uzanan değerlerin çatışması yatmaktadır. Bu çatışmada ve yeni bir geleneksel yapı oluşturmada, bazan yeni sağılan geleneğe, kültür değerlerine karşı eski gelenekler ve değerler korunurken, bazan tamamen yepyeni ve toplumun yabancı olduğu değerler konulur. Geleneksel yapı, değerlerin kurala dönüşmesini ve toplum hayatında katı kurumlaşmayı hedef edinir. Kurallaşma ve kurumlaşma başarıldıktan sonra, eski gelenek tüm değerleriyle birlikte geri saymaya başlar, toplum hayatının etkin alanlarından yavaş yavaş çekilir, hatta giderek tarihi bir hatıra durumuna geçer.

Şimdi bu yapının oluşma şeklini bir süreç içinde İslam tarihi ve Sovyet Devrimi üzerinde düşünelim:

Peygamber, daha önce de gördüğümüz gibi, müşrik toplumun şirkten kaynaklanan bütün değerlerine, kültür unsurlarına, örf ve adetine karşı açık bir savaş ilan etmiş, belli bir süreç içinde -ki bu sürecin etkin güçleri elitler ve militer güçler değildir- geleneksel yapıyı bütün kurumlarıyla yıkmıştı. Bu, yeni bir insanın ve yeni bir toplumun inşası demektir. Kalkış noktası da, varılmak istenen amaç da, kelimenin en geniş kapsamı ve en derin anlamıyla "tevhid" idi; yani insanların, toplumsal bir hayat içinde Vahyin temel ilkeleri doğrultusunda bir ve tek olan Allah'a kullukta bulunmalarıydı. Ancak Hz. Ali'nin şehid edilmesinden sonra, İslam'ın inşa ettiği toplumu ve bu toplumun dayandığı temel değerleri hâlâ hazmedemeyen Beni Ümeyye ailesi başkaldırıya geçti. İslami kavramları da kullanarak eski cahili geleneksel kültürü ve değerleri, hatta örf ve adetleri akıl almaz bir yoğunlukla ayaklandırmaya çalıştılar. Sonra da militer gücü acımasızca ve sonuna kadar kullanarak müslüman güçleri sindirdiler. Hz. Hüseyin'in şehadeti, yeni İslam düşüncesinin, tevhid değerlerinin ve kültürünün eski cahiliye kültürü önünde Kerebelâ'nın kavurucu sıcakında yenilgiye uğramasıydı. Bu yenilgi, hemen peşinden eski geleneksel değerlerin kurumlarını ortaya çıkarmasını da getirdi. Hayattan zevk almak için eğlence meclisleri, şair meddahlıklar, koskoca saraylar, milyonlarca dinara mal olan düğün törenleri, zenginliğe karşı tutku, şura'nın ilgası, kabile reisliğinden farklı olmayan ve babadan oğula aktarılan hanedan yönetimi, içki, kadın, düzene başkaldıranları toptan imha ve Arap olmayana hor gören mevali felsefesi v.b.

Bu olayda, karmaşık, fakat İslam'a karşı geleneksel değerlerin, kültür unsurlarının yeniden yaşatılması ve hakim kılınması olgusu var. Ama Sovyet Devrimi, hem geleneğe, hem de geleneksel yapıya karşı gerçekleştirilen bir dış müdahaledir. Rus toplumunun geleneğinde, bu geleneğin köklü kültür unsurlarında Marksist düşünce yoktur. An-

cak bir elit, kargaşaya dönüşen bir ortam içinde, önce politik bir başarı, sonra militer gücün acımasız baskısıyla topluma yabancı bir yapıyı getirip oturtmaktadır. Sözü ettiğimiz iki örnekte de, elit ve militer güç, başlıca rol oynar. Militer gücün tasfiye ve sindirme eylemi sona erdikten sonra, yeni değerler üzerinde katı kurallar ve dayanıklı kurumlarla yeni bir yapı oluşturulur. Her dışarıdan gerçekleştirilen müdahale, ilk zamanlarda tepki görmeye devam eder. Bazan direnme odakları genişler; ama bu arada yeni değerler ve kültür unsurları da üretilmeye başlanır. Eğer elitin politik ve militer gücü, bir-iki kuşak devam edebilirse, artık eski değerler adına olan tehlikeler giderek azalır ve yeni bir gelenek yaratılır. Yeni geleneği, tüm değerleri, örf ve adetleriyle üreten kuşkusuz ki, geleneksel yapıdır. Bu yapı da kesintisiz olarak politik ve askeri güçle korunmaktadır. Ancak şunu kesin olarak söylemek mümkündür: Böyle geleneksel ve dışarıdan olan yapının oluşması ve giderek kendi geleneğini ve kültürünü üretmesi, onbinlerin, hatta milyonların kanı akıtılmadan gerçekleşemez.

Geleneksel yapının her zaman geleneğe tümüyle karşı çıktığı söylenemez. Bazan belli bir süre, bazan süreklilikle eski geleneksel değerleri, işine yarayan ya da kullanılabileceği unsurları alır, devam ettirir. İslam tarihinde Emevilerle başlayan yeni bir yapı girişimi buna örnek gösterilebilir. Bazan da, geleneğe tümüyle ve kesin olarak karşı çıkar; yeni değerlerin baskıyla yaşanmasına çalışılır. Sovyet Devrimi de buna örnektir. Devrimden sonra açıkça İncil'e küfredmedi diye binlerce insanın öldürüldüğü kaydedilir.

Geçmişte ve çağımızda gelenek ile geleneksel yapı arasında gerekli ayrımın yapılmadığı görülür, demiştik. Geleneksel yapıya karşı çıkılırken, geleneğin kendisine de karşı çıkılması, geleneğin içinde barındırdığı sayısız kültür unsurunun, örf ve adetlerin mahkum edilmesi, büyük toplumsal huzursuzlukların ortaya çıkmasına yol açan başlıca nedendir. Ancak geleneği tümüyle inkar edip mahkum etmek kadar, onu tümüyle ve olduğu gibi kabul etmek de yanlıştır. Çünkü gelenek, kendini kendi özgün kanunlarıyla oluşturmaz; onun oluşmasında rol oynayan önemli tarihi, toplumsal faktörler var. Bu faktörlerin tümü de, belli bir davranış tarzından, bir dünya görüşünden, felsefi bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Özellikle hangi toplumsal gelenek olursa olsun, o toplumun geçmişinde yaşanmış olan dinin veya dinlerin derin izlerini üzerinde taşır. Bu durumda, toplumu az veya çok, şu veya bu şekilde şekillendirmek talebiyle ortaya çıkan bir din, kendi temel ilkeleriyle geleneğin taşıdığı ilkeler ve kültür unsurları karşısında aktif bir tavır alacaktır. Başından bu yana anlattıklarımız, İslam'ın doğduğu toplumlar da geleneğin tevhid göre olumsuz köklü unsurlarıyla nasıl çatışmaya girdiğini ve en önemlisi geleneksel yapının tümünü nasıl açıkça karşısına aldığını göstermeye yetmiştir. Ama buna rağmen gelenek denen olayın tümüne karşı çıktığı da söylenemez. İslam, insanları yeni bir dünya görüşü etrafında yeniden örgütlenmeye çağırdığı bir toplumun geleneğini çok iyi hesaplamak zorundaydı. Tarihe dikkatle bakıldığında, bu, bütün peygamberlerin özenle takip ettikleri bir yöntemdir.

İslam ve Geleneğe Olumlu Bakış

İslam'ın geleneği tümüyle mahkum eden bir tavra sahiplenmemesinin en başta gelen nedeni, insanı ve toplumu, tarihsel bir bağlam ve kesintisiz bir süreç içinde kavramasının doğal bir sonucudur. Toplumlar, ardarda kesitler halinde tarihsel süreci meydana getirirler. Toplumlar, tarih içinde varolan birer gerçeklik olduklarına göre, sayısız kültürel değeri, kuşakları birbirine bağlayan gelenekle hep ileriye doğru aktarırlar. Tarihin bu açık

gerçeğini inkar etmek ya da görmezlikten gelmez hiç bir düşünce sistemine veya dine yarar sağlamaz. Böyle olumsuz bir tutum, tarihi gerçekliği red ve toplumu kendi köklerinden koparmaz. Bazan toplumun üyelerinin, kendi köklerine ve tüm insanlığın saf ve evrensel olan bir geleneğine dikkati çekmek de, sosyal bir nitelik kazanmakta olan yaygın bozulma tehlikesine karşı önleyici bir tedbirdir. Aşağıda aktaracağımız ayetler bu önleyici tedbire yerinde örnek sayılmaktadır :

"Hani Lut, kavmine şöyle demişti: Sizden önce alemlerden hiç kimsenin yapmadığı hayasız-çirkinliği mi yapıyorsunuz? Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklerle yapıyorsunuz. Doğrusu siz azgın bir kavimsiniz." (el-A'raf/80-81)

Bu olay, toplumca benimsenmekte olan hayasızca bir eylemi (eşcinsellik-homosexüellik) önleyebilmek için, önceki toplumların evrensel olan saf bir geleneğine müraaat etmeyi vurgulamaktadır. Bu ayetten anlaşıldığına göre, eşcinsellik, bir cinsel sapma ve giderek yaygınlık kazanan bir hastalık olarak, Lut' kavmine gelinceye kadar insan toplumunda görülmemiştir. Lut kavminde başgösteren bir sapıklık olarak eşcinsellik olayı açısından, geçmişteki toplumlar "saf bir gelenek"e sahiptirler.

Yani daha önce böyle bir olaya rastlanmamıştır. Böyle bir olaya rastlanmaması, geçmişin geleneğini saf kılmaya yetmektedir. İşte bu salt anlamdaki saf geleneğe, Lut Peygamber, baş vurmaktan çekinmemekte ve kendi toplumunu, insanlık tarihinin gelişmesi sürecinde ilk defa "sapık, bozuk ve insana karşı" bir hayasız-çirkinliği başlatmakla tehdit etmektedir. Temelde ilke olarak, peygamberin temsil ettiği din, böyle bir çirkin-hayasızlığa karşıdır; bu anlamda geçmişte böyle bir olayın görülmesi ile görülmemesi arasında da hiç bir fark yoktur; ne var ki, insan toplumlarının geleneğinde böyle bir olaya rastlanmaması ayrıca destekleyici bir özellik katmaktadır. Böylece peygamber, kendi kavmini böyle bir geleneğe çağırmakta herhangi bir sakınca görmemektedir.

İslam'ın geleneği ve toplumun kültürünü tümüyle mahkum etmemesinin ikinci bir nedeni de, insanoğlunun izlediği bütün tarihsel süreci yalnızca şirkten oluşan bir süreç olarak kabul etmemesidir. İlk insan toplumundan ve bu toplumun hem babası hem de peygamberi olan Adem'den bu yana, tarihin her döneminde ve her toplumda tevhid adına sayısız mücadeleler verilmiştir. Tarih, bu anlamda bir tevhid-şirk çatışmasının belirlediği kesintisiz bir süreçten başka bir şey değildir. Ve bütün peygamberler tarih içinde "ortak bir dil" kullanmışlardır, yani hepsi Allah'ın birliğine, haksızlığa karşı direnmeye, şirke ve bozulmalara karşı isyana çağırılmışlardır. Bu çağrı, tarihi ve toplumları oluşturan önemli unsurlardan birisidir. Tarih bunca açık bir dille ve kesin bir mücadele ile tevhide şahid olmuşken, insanın ve toplumsal hayatın tevhid izlerini kendi kültüründe taşıyaması düşünülemez. Öyleyse kaçınılmaz olarak, insan kültürü tümüyle olumsuz olmadığı, gibi tümüyle de olumlu değildir. Yani tevhidin izlerini ve etkilerini üzerinde taşıdığı gibi, karşıt izleri ve etkileri de taşımaktadır. Hatta, tamamen beşeri anlamda yalnızca felsefi düşünce planında sistemleşen çok sayıdaki dünya görüşünde, eski medeniyetlerin kültür miraslarında, çeşitli ülkelerin tarihsel özellik taşıyan dinlerinde belli-belirsiz tevhid dininin izlerine rastlamak mümkündür. Bizim tarih görüşümüze göre, insanlık tarihinde tek tannıcılıktan, çok tannıcılığa, nesnelere ve putatapıcılığa doğru bir gidiş olduğu için, tevhid inancının başka kültürleri etkilemiş olması daha güçlü bir ihtimaldir. Ama hiç bir kültür unsuru, bütün zamanlar boyunca olduğu gibi kalamaz, özgün varlığını koruyamaz. Bu da, özü itibarıyla tevhide dayanan çok sayıdaki kültür unsurunun

zaman içinde bozulmalara uğramasına, köklü değişimler geçirmesine, yeni ve tanınmaz biçimler almasına yol açmaktadır. Böyle bir kültür unsurunun, özde neye dayandığını doğru kavrayabilmek için, onu gizleyen perdeleri, tarihsel örtüleri kaldırmayı ve halen yaşamakta olduğu toplumun tarihsel gelişmesini yakından bilmeyi gerektirir. Tevhide varan bir toplum üzerinde egemen güçlerin, fırsatçı elitlerin hangi yollara baş vurabileceklerini, gerektiğinde tevhid kılığı altında şirki gizleyebildiklerini dah önce ayrıntılı olarak gördük. Söz konusu güçler ve elitler, egemen duruma geçtikten sonra, sınıfsal, ulusal çıkarlarıyla çatışmayan bir çok olumlu kültür unsurunu devam ettirmekte bir sakınca görmemişler, belki de tam aksine bunlardan yararlanmayı tasarlamışlardır. Ve bu özü tevhid olan çok sayıdaki kültür unsuru, yerleşik gelenekler, şirkten kaynaklanan normlar ve toplumsal sapmalarla içiçe kalmıştır.

Geçmiş toplumlarda bir takım peygamberlerin özel koşullarla gönderildikleri bilinmektedir. Böyle bir peygamberin geldiği toplum, tümüyle bozulmuş ve tevhid çizgiden tamamen sapmış kabul edilmez. Tevhidin yanında başka müşrik davranış kalıpları da boy atmıştır. Söz gelimi tevhid, sosyal ve ekonomik ilişkilerde geniş çaplı bir sarsıntı geçirmektedir; ama sosyal hayatın başka alanlarında hala etkinliğini de korumaktadır. Peygamber, böyle bir durumda deyim yerindeyse özel bir sorunu çözüme kavuşturmakla görevli kılınır. Çünkü amaç, toplumun kendi bütünlüğü içinde tutarlı olarak Allah'a yönelmiş bir süreç üzerinde olmasıdır. Tevhid ve şirk, bir insanın veya bir toplumun hayatında aynı anda barınamaz, yanyana yaşayamaz. Birisinin öbürünü kaçınılmaz olarak saf dışı bırakması gerekir. Tarihsel kanun (sünnet) budur. Ama böyle bir toplum da, tümüyle tevhide kültürden ve etkilerden soyutlanmış sayılmaz. Belki tevhid, bir dönem sonra, beşeri bir zihin faaliyetinin yöntemi içinde felsefi bir disipline dönüşecek, buna onu büsbütün tanınamaz bir hale sokan başka faktörler ve etkiler karışacaktır. Putatapıcı olan eski Yunan'da, adeta şaşkınlık yaratacak ve sonunda ölümüne sebep olacak kadar, yüksek ahlaki bir hayatı, tek tannıcılığı ve öte dünya düşüncesini savunan Sokrates'in felsefesine nasıl bir anlam verebiliriz? Acaba Konfüçyüs'ün, Budha'nın ve diğer büyük din kurucularının ve filozofların düşüncelerinde, ta en eski zamanlardan kalma tevhid kültürünün, bir ölçüde işi edilmiş kavramların, başkalaşım geçiren davranış kalıplarının izleri yok mudur?

Kuşkusuz insanlığın düşünce hayatında bu izlerin varlığına rastlamak mümkün olduğu gibi, davranış biçimlerinde, toplumsal yaşayış tarzlarında ve bir bütün olarak geleneklerinde de tevhidin izlerin varlığına rastlamak mümkündür. Şirkin ve putatapıcılığın en geçerli olduğu cahiliye Arap toplumunda bile kendilerine "hanif" denilen Hz. İbrahim'in muvahhid geleneğini sürdüren bir gurubun varolması bunun başlıca belgesidir. "Hanif" kelimesinin sözlük anlamı konusunda dilbilimciler görüş ayrılığına düşmüşse bile, "hanif" bilinenlerin Arap toplumunda tek bir Allah düşüncesine sahip olduklarını ve putlara tapmayı kabul etmediklerini kesin olarak bilmekteyiz. Bundan ayrı olarak İbrahim'in tevhid dini geleneğini sürdüren Hanif'ler, bir yenileyici peygamberin geleceğini daha önceden söylüyor ve hatta bunu arıyorlardı. Bazı kaynaklara bakılırsa, "Allah" lafzı başta olmak üzere, sünnet olmak, gusletmek, tırnak kesmek ve Kâ'be'yi tavaf dahil bazı adetler, İbrahim dininin cahiliye Araplarına kadar gelen etkileridir. Ancak saf bir kaynaktan gelen bir değer, zaman içinde çarpıtılır, bir başka biçime dönüşür. İlikeler, düşünceler, yargılar, inançlar ve kavramlar da böyledir. Söz gelimi, Kâ'be'ye saygı gösterme, İbra-

him'den bu yana herkesin benimsediği bir ilkedir. Ama cahiliye Araplarından bu saygı ilkesi, iki putun oluşmasına ve insanların bunlara tapmasına dönüştürülmüştür. Bir açıklamaya göre, İsaif ve Naile adlı iki put, Cürhümü'lerden bir erkekle bir kadın idiler. Bir gün Kâ'be'nin içinde zinaya kalkıştıkları için, Allah onları taş yaparak cezalandırdı. Halka ibret olsun diye de, Safa ile Merve'ye dikilmişlerdi. Özü bakımından tamamen putatapıcı olan bir olay, iki tevhidi unsur kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Allah ve Allah'ın Evi olan Kâ'be'ye saygı. Müşriklerin zihin hayatında olayın böyle oluştuğu bilinmekteyse de, sonunda Kâ'be'ye saygısızlık sonucu taşa dönüşen bu iki suçluya tapmayı bir çelişki saymamışlardır. Görülüyor ki, bu olayda tevhid ve şirk içiçe ve yanyana konulmuş, özenle bağdaştırılmış, ama sonuçta putatapıcı bir inanç ve eylem üretilmiştir.

Demek oluyor ki, hiç bir toplumun kültür hayatı ve geleneği saf değildir. Toplumsal hayatı, yepyeni bir dünya görüşü ve arı bir inançla yeniden inşa etmeye aday olarak çıkan İslam, bu temel gerçekliği gözardı edemezdi. Kaldı ki, Arap toplumu, özel olarak çok daha katı geleneksel unsurlarla kuşatılmış bir toplumdur. Burda yapılacak şey, toplumu tümüyle kendi kökünden koparmak değil, fakat geleneksel kültür unsurlarını oldukça duyarlı bir ölçüyle bir bir ayıklayıp tevhidi izleri taşıyan unsurları dinamik bir hale dönüştürmektir. Bu, geçmişte peygamberlerin özenle uyguladığı ve her toplumsal aşamada genel geçer olabilecek bir yöntemdir. Doğal olarak ve bir bütün içinde, geleneksel yapıya karşı çıkılacaktı ve bunda kararlı olunması gerekirdi. Önce zihni bir akım olarak geleneksel yapının bütün dayanakları birer birer çökertiliyordu. Daha önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi, peygamber bunu başarıyla uygulama alanına soktu. Fakat iş, geleneğin bizzat kendisini sorguya çekme ve onun olumlu unsurlarını alıp, olumsuz bütün unsurlarını atma aşamasına gelince bu hiç de kolay olmayacaktı. Çünkü bu aşama, doğrudan doğruya pratiği gündeme almaktaydı. Sorun, bunun nasıl başarılabileceği konusu etrafında toplanıyordu.

Geleneksel Unsurları Ayıklama Yöntemi

Böyle bir yöntem, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, ardarda gelen saldırılar, her an biraz daha yoğunlaştırılan eleştiriler ve kesintisiz olarak vurgulanan ilkelere geleneksel yapının zihni bir süreç içinde sarsıntısı uğratılması aşamasının tamamlanmasını gerektirir. Sarsıntı bir vete ile kesin çöküntüyü kaçınılmaz kılınca, bu sefer geleneğin, yerleşik, tarihsel ve artık dayanıklılıklarını kaybeden unsurların ayıklanması yöntemine geçilir. Kimi bir arada, kimi de ardardalık kuralına göre gerçekleştirilen ayıklama yöntemi, üç temel ilkeye dayanır:

1) **Red ilkesi:** Bu ilke, tümüyle uzlaşmazlığa ve karşı koymaya dayanır; hedefi, özü itibarıyla şirk ve tevhid dışı olan bütün geleneksel unsurlara ve bu unsurların temellendirdiği davranış kalıplarına dönüktür. Geleneksel yapının tahribini izleyen aşamada bir bakıma enkaza dönüşen bütün karşıt, müşrik ve bozuk unsurları, öğeleri ve kalıpları tasfiye etmek gerekir. Bu unsur, öğe ve kalıplara iyice bakıldığında bunların hukuk sistemini, toplumsal yaşama tarzını, ruhsal düzeni, ekonomik sistemi ve ahlaki hayatı temelden yönlendirdikleri anlaşılır. Ancak bunlar, örf, adet, töre, görenek, atalardan miras, ulusal karakter, hukuki teamül v.b. gibi geleneksel normlara bürünmüşlerdir. Söz gelimi, putlar için insan kurban etmek, kız çocuklarını diri diri gömmek, kızkardeşlerle evlilik; kumar; faiz; eşcinsellik; savaş esirlerini diri diri yakmak ve kadınlarının karınlarını yarmak; kabile kahramanlığı üzerinde geliştirilen savaş kıskırtıcılığı; işkence; kadını miras ola-

rak bir başkasına devretmek; şehir merkezlerinde renkli çadırlar içinde kadın satmak, namus satıcılığı; iyi cins dölmek için erkeğin karsını bir başkasıyla yatırması; öldürülenlerin kafa taşıyla şarap içmek; kan davaları v.b. Bütün bu unsurlar, öğeler ve kalıplar, ayıklama yönteminin birinci ilkesi gereği kesin olarak ve tartışmasız reddedilir. Çünkü bunlar açıkça görüldüğü gibi Allah'a, topluma ve insana karşı işlenen suçlardır ve tevhid toplumunun ön gördüğü düşünme ve yaşama tarzıyla temelden çelişmektedirler. Bu redde karşı ek olarak önerilen, ön görülme ve emredilen unsurlar, öğeler ve kalıplar da kabul edilmelidir. Söz gelimi putlara tapma yerine Allah'a tapılacaktır ve bunun ilk yöntemi de namazdır. Putlara tapmamayı kabul edip de namazı kabul etmemek de olmaz. Nitekim peygambere namaz yükümlülüğünü kaldırdığı takdirde müslüman olacağını teklif eden bir kabileye peygamberin kesin cevabı "hayır" olmuştur. Putlara bundan sonra insan kurban edilmeyecektir; ama Allah'a bir hayvan kurban etme sürecektir. Dolayısıyla, tapınma ve kurban bir gelenek olarak kalıyor, ama özü, muhtevası ve biçimi de değiştiriliyor. Böylece zihni faaliyet ve bilinç, insana ve topluma iade edilmiş, yıkıcı ve aşağılatıcı unsurlar da ortadan kaldırılmıştır. Artık insan yeni bir kimlik, yeni bir kişiliktir. Cahiliyede olan ise cahiliyede kalmıştır.

Peygamber'e bir adam gelir ve şöyle der: '-Ey Allah'ın Rasulü, biz cahiliye döneminde yaşamış insanlarız; putlara tapar, kız çocuklarımızı diri diri gömerdik. Benim bir kızım vardı; onu çağırıldığı zaman yanıma sevinerek koşardı. Bir gün yine onu çağırdım, koşarak geldi ve arkama düştü. Onu evimize uzak olmayan bir kuyuya götürdüm ve elinden tutup kuyuya attım. Onun bana son sözü şu bağışmalarıydı: 'Babacığım, babacığım...' dedi. Allah'ın Rasulü, üzüntüsünden ağlamaya başladı. Orda oturanlardan biri: '-Be adam, Rasulüallah'ı hüzün içinde bırakın' deyince Allah'ın Rasulü: 'Anlattıklarımı tekrar et' dedi. Adam tekrarlayınca, Peygamberimiz yine ağladı, öyleki, gözlerinden akan yaşlar sakalını ıslattı. Gözlerinin yaşlarını sildikten sonra adama: '-Şüphesiz Allah, cahiliye gereği olarak yaptıklarınızı yeniden işlemedikçe, orada bırakır, İslam devrine geçirmez' dedi."

Evet, cahiliyenin gereği olan gelenek, cahiliyede kalmıştır ve İslam'a geçtikten sonra yeniden tekrarlanamaz.

2) **Kabul ilkesi (Örf):** Bu ilke uygulanırken, gelenekten seçilecek unsurun, tevhid inancına karşıt olmaması, şirki ve cahiliyeyi çağırıştırılmaması, olumlu olması ya da olumlu kılınabilecek niteliğe sahip bulunması esas alınır. Bu ilke de, bütün toplumsal, ekonomik, ruhsal ve ahlaki hayatı ve bu hayatı derinden yönlendiren normları kapsamına almaktadır. Ancak bu kapsamda "örf" ve tümüyle olmasa da yer yer "adet" in yer aldığı kuşkusuzdur.

Kabul ilkesinin uygulanması ile toplumda genel geçer olan örf arasında yakın ilişkiler var. Doğal olarak toplumların davranış biçimlerini belirleyen, kültür hayatlarını yalnız örf değil, ama örf'le birlikte başka normlar da etkilemektedir.

Örf ve diğer normlar: Geleneğin içinde önemli bir yeri olan örf, irfan ve ma'rifet'le aynı kökten olup tanımak ve kavramak anlamındadır. Buna göre bilinen ve tanınan "ma'ruf", tam bunun karşısına da "münker" denir. Cürcani'ye göre, insanların aklın şehadetiyle üzerinde birleştikleri ve tabiatları gereği kendiliğinden (doğru-güzel) kabul ettikleri işlere örf denebilir.

Çoğu İslam hukukçusu, örfün daima güzel ve doğru olduğunu savunmuşlardır. Bu anlamda "örf" ile "adet" arasında önemli farklar çıkmaktadır. Çünkü "güzel olan adet" olabildiği gibi, "güzel olmayan" ve bazı bakımlardan

"makul sayılmayan adet" olabilir. Yine önemli bir fark olarak, "örf"ün söz ve davranışları, "adet" in ise yalnızca davranışları kapsadığı kabul edilmiştir. Tamamen pratik (amelî) bir özellik taşıması bakımından "teamül" de "adet" gibidir. Kapsam bakımından "an'ane" ile "örf" arasında da önemli farklar vardır. Çünkü, eski alışkanlıkları, ağızdan ağıza aktarılan sözleri ve haberleri ifade eden "an'ane", işlevi açısından "adet ve teamül" hükümdedir. Belki "görenek"le yakın bir benzerlik gösterir.

Genelde olumlu ve güzel kabul edilen, her zaman adet, teamül, an'ane ve görenek'ten kapsam bakımından daha geniş tutulan örf, kelime olarak Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir:

"Af yolunu tut, örf'ü emret ve cahillerden yüz çevir." 'el-A'raf/199)

Diğer ayetlerde de "ma'ruf"un emredilmesi ve "münker" in yasaklanması ısrarla istenmektedir. Öyleyse Kur'an'da "ma'ruf" diye adlandırılan şey, toplumun geleneksel örfünde ve buna uygun geliştirilen teamüllerde artık Kur'an'la ve Peygamber sünnetiyle olumlu kabul edilen ya da onlara karşı hükümler bulunmayan unsurlardır. Söz gelimi insan isimleri bir örf içinde konuldu. İslam, çok sayıdaki insan ismini değiştirmeyi düşünmedi; ancak Allah'tan başka varlıklara ve güçlere kulluğu ihtiva eden ya da şirki çağrıştıran bütün isimleri değiştirdi; **Abdu's-Sems Güneşin kulu**, **Abdu'l-Uzza** (Uzza'nın kulu) gibi isimleri **Abdullah'a**, **Abdurrahman'a** çevirdi. Ama tamamen yerli ve coğrafi özelliği taşıyan isimleri de olduğu gibi bıraktı; **Selman-ı Farişi**, **Süheyl er-Rumi** ve **Bilal Habeşî** gibi. Hatta **Meryem**'in Hıristiyan kültüründe bozulmuş şekli olan **Marya** ismine de dokunmadı. Bilindiği gibi peygamberin bir zevcesinin ismi de **Marya** idi ve Mısırlıydı. Görülüyor ki örf, özünde şirk barındırmıyorsa kabul edilir, devam ettirilir ve bazı İslam hukukçularının İddia ettiğinin aksine örf, gerektiğinde İslam'ın genel ilkeleri doğrultusunda düzeltilir, değiştirilebilir veya tümüyle yürürlükten kaldırılabilir. Aynı ilke, adet'ler için de uygulanır. Yukarıda gösterdiğimiz gibi, **adet**, **örf**'ten biraz farklı olarak halkın alışkanlığıdır ve tamamen pratiktir. Kelimenin "tiyad"la aynı kökten gelmesi de bunu gösterir.

Geleneğin bir takım örf unsurlarını, adet şekillerini kabul etme, peygamberden sonra da devam etti. Söz gelimi Hz. Ömer, fetihlerden sonra genişleyen toprakların dökümünü, vergi ve dağılımını tesbit edebilmek için İranlıların gümrük defterinde izlenen usulü takip etmekte bir sakınca görmediği kaydedilir. Ancak örfün ve adetin değişmesiyle hüküm değişir. Nitekim **İmam Karafî** şöyle der: "Adetlere dayanan hükümler, adetlerle birlikte değişir; onların yürürlükten kalkmasıyla onlar da yürürlükten kalır."

Hadis kaynakları bir anlamda Peygamber'in gözetimi ve denetimi altında ortaya çıkan uygulamanın "**Nebevi örf**" olarak sonraki kuşaklara aktarılması ve söz konusu örfün peygamber sonrası bütün toplumlara örnek olması endişesiyle oluşmuştur. Buhari'de çok yerinde ifade edildiği gibi Medine, Nebevi Örf anlamında "**Hicretin ve Sünnet'in yurdu**" (*Buhari, Menakibu'l-Ensar, 46, İ'tisam, 16*) olarak ilginç bir tarif kazanmıştır. Kuşkusuz, bu, bir toplumda geçerli olan ve tamamen İslami temellere dayanan davranış kalıplarının, yaşama tarzının yani bir anlamda bir örfün tamamen biçimsel yönden bütün toplumlar ve zamanlar için vazgeçilmez kaynak olacak anlamını taşımaz. Aksine burda, "**sünnet**" diyebileceğimiz bu örf, öz ve ruh olarak oluş tarzıyla, bu oluş tarzını yönlendiren

ilkeler ve yöntemle bütün müslümanlar için daimi bir kaynak ve örnektir. Ama biçimsel davranış kalıpları, o toplumda kalmıştır. Çünkü **örf**, aynı zamanda "**genel**" ve "**özel**" olarak ikiye ayrılır. "**Özel örf**", bir toplumun özel ve nesnel şartları içinde oluşur ve o toplum için genel geçer sayılabilir. Sünnet, yer yer Medine'nin özel örfü sayıldığı gibi, bütün müslümanların genel "örf"ü de sayılır ve bu salt anlamdaki örf içinde "**özel-hususilik**" sınırlı bir önem taşımaktadır.

Medine'nin peygamber gözetimi altındaki İslami örfün en iyi tesbit eden Hadis kaynağı kuşkusuz, "**Muvatta**"dır. Bu değerli hadis çalışması, **Malik b. Enes** (H.93/179) tarafından kırk yıllık uzun ve yorucu bir araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. **İmam Malik**, bu eserini topladığı yüz bin hadis içinde seçip meydana getirdi ve Medine'li yetmiş fakihe sunup onların da onayını aldı. Rivayete göre, bu fakihlerin tümü, "Peygamber Medine'sindeki hayat budur" demişlerdir. **İmam Malik**, çalışmasının bu özelliğinden dolayı, Medine ehlinin ameline mütevatir hadis derecesinde itibar ederdi.

***

Olumluya dönüştürülebilir nitelikte olan unsurların da "kabul ilkesi" içinde yer aldığına değinmiştik. Şimdi bunu aşağıdaki ayetle örneklendirelim:

"(Hacc) İbadetlerini bitirdiğinizde (cahiliyede) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir ama ile anın." (el-Bakara/200).

Bu, yeni bir kültür unsurunu yani Allah'ı anmayı, eski ve geleneksel bir kültür unsurundan yararlanarak pekiştirmek. Özellikle Hacc ibadeti dolayısıyla söz konusu edilmesi, ayrı bir önem taşır; çünkü müşrikler cahiliyede Kâ'be'yi tavaftan sonra putatapıcılık eylemleri daha yoğun bir anlam kazanır, bunun sonucunda da atalarını çok daha güçlü duygularla anarlardı.

3) Karşıtlık ilkesi: Geleneksel kültürde unsurları, öğeleri ve kalıpları ayırıştırma ve ayıklama yöntemi bu üçüncü ilkeyle tamamlanır. Bu ilke de, daha çok konulması tasarlanan bir unsurun, tam karşıtındaki unsura göre İslami konumunu tespit etmeye dayanır. Belli bir süreç içinde bu olabirirken, -ilk dönemde kiblenin Kudüs'teki Mescid-i Aksa'dan Mekke'deki Kâ'be'ye çevrilmesi gibi-bazan da, daha oluş aşamasında kendi karşıtına göre kendini belirleyebilir. Cuma gününün haftalık namaz ve siyasal durumun gözden geçirilmesi olan hutbe için tespiti ile ezanın okunması olayları buna örnek gösterilebilir. Bilindiği gibi, daha peygamber, Medine'ye varmadan, **Esad b. Zurare**, Yahudiler'in **cumartesi**, Hıristiyanların da **pazar** gününü bayram seçtiklerini, toplu halde ibadethanelerine gittiklerini peygambere bildirmiş ve kendilerinin ne yapabileceklerini sormuştu. Bu olaydan sonra ilk defa **cuma** namazına başlandı. Ashab, peygambere iletikleri durumda, Yahudi ve Hıristiyanlara benzemek istediklerini vurguluyorlardı. Haftalık namaza ve hutbeye cuma'nın gün olarak seçimi, Yahudi ve Hıristiyan unsurlarına karşı yeni bir unsurun türetilmesidir. Ezan'ın tesbiti olayında da aynı durumu müşahade etmek mümkündür. Namaza çağırma şekli konusunda bir çok düşünce öne sürülmüştü. Kimi çan çalınmasını, kimi de ateş yakılmasını önermekteydi. Ancak açıldı ki, çan Hıristiyanları, ateş de Mecusî'leri simgelemekte, çağırılmaktaydı. İşte bu simgeler ve çağrışımlar, yepyeni bir kültür unsurunun, namaza çağırma şeklinin keşfedilmesine yol açmıştı. Sonunda, insan sesiyle namaza çağırma fikri kabul edildi ve ilk ezanı o yaralayıcı dokunaklı sesiyle Habeşî siyah **Bilal** okudu. Sakal ve bıyık şeklinin tesbiti de bu ilkenin kapsamına girmektedir. Hatta peygamberin bu konuda kullandığı rivayet edilen ifade oldukça açıktır: "Müşriklere mu-

halefet etmek için sakalınızı uzatınız, bıyığınızı kısaltınız." Burdaki "muhalafet" sözü tam "karşıtlığı" ifade edebilir. Ne varki, her zaman tam muhalafet ve karşıtlık ilkesinden hareket edilemez. Ancak her durumda karşıt unsurların duyarlı bir yöntemle hesaplanması gerekir.

Belki bu üç ilkenin de dışında kalabilen bir başka ilkedende söz etmek mümkündür. Bu ilke de, somut anlamda varolan ve kabul gören toplumsal bir davranış kalıbını "bölme"ye dayanır. Bölünmeyi gerektiren böyle bir davranış kalıbında olumlu ve olumsuz unsurlar bir arada bulunmaktadır. Cahiliye Arapları arasında çokça yaygın olan, dışarıdan gelen misafire olağanüstü bir ilgi ve ikramda bulunulması, ancak evden çıkıp gidince soyulması ve hatta bu uğurda öldürülmesi geleneği buna örnek gösterilebilir. Misafiri ağırlamak ve evden çıkıp gidince onu soyup birbiriyle temelden çelişen iki ayrı unsurdur; ama bir davranış kalıbı içinde barındırılmaktadır. İslam, gelir gelmez, birincisini bıraktı ve teşvik etti, ikincisini ise, aksine şidetle eleştirdi ve kesin olarak yasakladı.

Demek oluyor ki sonuç olarak, İslam, gelişmeye aday olduğu bir toplumun geleneğine, tarihten beslenen kültür unsurlarına, toplumsal davranış kalıplarına, zihni ve ahlaki normlarına belli bir yöntem uygular, yabancılaşmaz

ve kendine uygun olanları alıp yeniden üretmeye çalışır. Böyle olumlu bir tutumun en belli başlı nedeni, toplumun tarihsel kökleriyle, gelenekle kuşaktan kuşağa aktarılan bağlarıyla kenetlenme, tarihsel süreçteki kesintisizliği gerçekleştirme ve her türlü toplumsal yabancılaşmalara karşı önleyici tedbirler alma tezini ön görmüş olmasıdır.

Ançak şunu önemle vurgulamak gerekir ki, İslam, değişmez tevhidi ilkelerini yani kendisini bir gelenek yapmaktan, bir örf ve adete ve hatta kültürel bir yapıya dönüşmekten özenle kaçınır. İslam bu anlamda bir gelenek, örf ve adet ya da bir kültür değil, geleneğin, örf ve adetin, her türlü kültür unsuru ve davranış kalıbının kaynağı ve ilkeler bütünüdür. Toplumsal hayat, temel İslami ilkeler doğrultusunda, tevhidi bir yürüyle çağdan çağa ve toplumdan topluma bir takım biçimsel farklılıklar gösteren gelenekler, örfler, adetler ve kültür unsurları oluşturur. Toplumsal yapı, İslami dinamiklerle gerçekleştirildiği için, insanın ve tarihin hareket olgusuyla bir uyum sağlar. Amaç, insanın ve toplumun tarihsel yürüyüşünü takip ederek, tevhidi, her an yeniden yaşaması ve kesintisiz bir çizgi üzerinde Allah'a doğru bir akışın paylaşarak tarihin gerçekleştirilmesidir.